

KNINSKA OPERACIJA I RATNI ZLOČINI 8. DALMATINSKOG KORPUSA

Blanka Matković

UDK: 355.4(497.5 Knin)“1944“

341.322.5(497.5 Knin)“1944/1945“

Izvorni znanstveni rad

Blanka Matković

Mažuranićevo šetalište 63, 21000 Split

bubazg@yahoo.com

Koristeći se objavljenim izvorima te arhivskim gradivom iz Državnog arhiva u Splitu i Hrvatskoga državnog arhiva, autorica analizira tijek Kninske operacije kojom su završena vojna djelovanja na području Dalmacije u Drugome svjetskom ratu, te ratne zločine počinjene u studenome i prosincu 1944. od postrojbi 8. dalmatinskog korpusa i OZNE. Iako je od Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava ustanovljen određeni broj grobišta na širem području Drniša i Knina, brojni izvori upućuju na mogućnost postojanja dosad neotkrivenih masovnih grobnica, naročito na kninskome području gdje su vođene najteže borbe.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Dalmacija, Kninska operacija, Osmi korpus, ratni zločini

UVOD

Neposredno prije zauzimanja Splita 1944. godine u Štabu 8. korpusa izrađen je plan za zauzimanje cijele Dalmacije koji je Vrhovni štab NOV i POJ¹ odobrio 26. listopada 1944. Planom je bilo predviđeno glavnim sna-

1 NOV i POJ= Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije.

gama korpusa (19., 20. i 26. divizija) koncentričnim napadima sa zapada, juga i istoka razbiti hrvatske i njemačke postrojbe² u području od Šibenika do Knina, a pomoćnim (9. divizija) djelovati u smjeru Neretve, te manjim dijelovima vezivati hrvatske i njemačke postrojbe na liniji Zadar-Obrovac dok ne budu likvidirane glavne snage.

Operacija je trebala biti izvedena u tri faze³:

1. faza: 19. divizija zauzima Đevrske i nastavlja čišćenje u smjeru Skradina i Roškog slapa, a 26. divizija zauzima Split i presijeca komunikaciju Split-Šibenik. 20. divizija zauzima Hrvace, Sinj, Dicmo, Trilj te zajedno s 26. divizijom sudjeluje u napadu na Split.
2. faza: 19. divizija zauzima Pađene i Otrič te presijeca veze između njemačkih postrojbi u Dalmaciji i onih u Lici, a jedna brigada napada u smjeru Promine. 26. divizija zauzima Šibenik i nastavlja kretanje prema Drnišu, a 20. divizija zauzima naselja u Vrličkoj dolini.
3. faza: 19., 20. i 26. divizija napadaju hrvatske i njemačke postrojbe na prostoru Drniša i Knina. 26. divizija zauzima Drniš, 20. divizija Knin, a postrojbe 19. divizije angažirat će se prema potrebi. Zbog brzog razvoja događaja nije bilo vremena za detaljnije pripreme, a 20. divizija započela je borbe dva dana prije izdavanja zapovijedi.

U prvoj fazi, koja je trajala od 25. do 28. listopada, zauzeti su Sinj, Klis, Split, Trogir, Kaštela i Đevrske, a 29./30. listopada i Imotski te naselja na desnoj obali Krke. Njemačka borbena grupa „Müller“ uspjela se povući s područja oko Splita prema Šibeniku, dok je hrvatska borbena grupa „Cetina“⁴ bila uništena.

2 Uoči kninske operacije na tom se području nalazilo oko 23 000 njemačkih vojnika, 5 000 hrvatskih vojnika te oko 5 000 četnika. Ukupna jačina 8. korpusa iznosila je 31. listopada 1944. 26 667 vojnika, a 31. prosinca 1944. 35 000 vojnika. Colić, M. *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1988., 278.

3 Isto, 279.

4 U sastavu borbene grupe „Cetina“ nalazili su se 27. ustaška bojna, 3. bojna 7. ustaškog zdruga i 6. bojna te baterija topova 9. posadnog zdruga ukupne jačine od oko 1700 vojnika. Isto, 280.

U drugoj fazi, koja je trajala od 29. listopada do 6. studenog, zauzeti su Šibenik, Vrlika, Zadar i Drniš. U žestokim je borbama razbijena njemačka borbena grupa „Allermann“, a oslabljena 264. pješačka divizija uspjela se povući na područje oko Knina⁵. Obrana grada organizirana je kružno na liniji Strumica-Veljun-Oštra glava-Bulajuša-Lisnik-Očestovo-Mokro polje-Kom-s. Zrmanja-s. Radljevac. Linija se protezala na udaljenosti od 6 do 20 km od samog grada i obuhvatila je šire područje Knina. Dio snaga isturen je istočnije radi zatvaranja smjera Bosansko Grahovo-Knin, a na komunikaciji Zrmanja-Otrić-Bihać nalazili su se dijelovi 373. divizije (tzv. Tigar divizija), od snaga u Kninu odvojeni Prevjesom koji su držali dijelovi 19. divizije NOVJ. Obrana je bila najorganiziranija južno od Knina u okolini Pađena, a najslabija sjeverno od grada na komunikaciji Knin-Bosansko Grahovo i Pađene-Otrić.

U trećoj fazi, koja je započela 7. studenog, a završila 9. prosinca 1944., zauzet je Knin. 264. pješačka divizija je uništena, a dijelovi 373. divizije razbijeni.

ZAUZIMANJE DRNIŠA I OKOLICE

Nakon zauzimanja Splita i okolice u listopadu 1944. godine na to su područje prispile postrojbe 1. i 11. dalmatinske brigade koje su zatim s ostalim snagama 26. divizije krenule u smjeru Šibenika i Drniša. 1. dalmatinska i 3. prekomorska brigada dobile su zadatak zauzeti Šibenik, dok su 11. i 12. brigada upućene na komunikaciju Šibenik-Drniš. Cilj 12. brigade bio je i zauzimanje Skradina te pomaganje 1. brigadi prilikom zauzimanja Šibenika. Jedanaesta brigada, pojačana inženjerijskim bataljunom 26. divizije i 2. baterijom protukolskih topova 47 mm iz protuoklopnog divizionu imala je zadatak osigurati desni bok 1. i 12. brigade iz smjera Drniša, izbiti na komunikaciju Šibenik-Drniš kod Pakova Sela i Konjevrata te nastaviti prema Drnišu. Početak napada određen je za 2. studeni u 6 sati, ali po mogućnosti i ranije, o čemu su brigade mogle odlučiti samostalno.

5 U Kninu i bližoj okolici, osim Štaba 15. brdskog korpusa, nalazile su se snage ukupne jačine od oko 20 000 vojnika: 14 000 Nijemaca, 1 500 ustaša i domobrana te oko 4 500 četnika. No, Štab 15. korpusa premjestio se u Bihać, pa je za obranu Knina ostalo tek 10 000 njemačkih vojnika. Knin je napadalo 27 000 pripadnika 8. korpusa NOVJ (bez 9. divizije) s 26 tenkova, 11 oklopnih vozila i 97 komada artiljerijskog oružja raznog kalibra. Isto, 281-282.

Postrojbe 19. divizije već su bile zauzele Benkovac i Skradin te čitavo područje na desnoj obali rijeke Krke zbog čega je jedini smjer kojim su se njemačke i hrvatske postrojbe mogle povući bila cesta Šibenik-Drniš. Bataljuni 11. i 12. brigade dobili su zadatak izbiti na navedenu prometnicu i napasti hrvatske i njemačke postrojbe ako se one pokušaju izvući u smjeru Drniša. Istovremeno se iz Zadra 31. listopada 1944. povukao preko Šibenika 891. puk koji je zajedno s 1. bataljunom 892. puka produžio za Knin gdje je stavljen pod zapovjedništvo 373. legionarske divizije. Na širem šibenskom području ostali su 1. i 2. bataljun 893. puka, 2. bataljun 892. puka, 4. i 7. baterija 264. artiljerijskog puka, 582. mornaričko-streljački bataljun, 2. četa bataljuna obalskih lovaca „Brandenburg“, dvije baterije 540. mornaričko-obalskog diviziona i manji dijelovi 3. diviziona 944. obalskog artiljerijskog puka, a od svih spomenutih postrojbi formirana je borbeno skupina „Allermann“ po zapovjedništvom majora Allermanna, zapovjednika odsjeka Šibenik i 893. puka. Njemačke postrojbe brojile su vjerojatno oko 3000 vojnika.

Odmah po primitku zapovijedi 26. divizije, 31. listopada 1944. 11. brigada krenula je iz Solina smjerom Solin-Kaštela-Trogir-Prgomet-Koprno, gdje je stigla 1. studenoga. Zadatak brigade bio je izbiti na cestu Šibenik-Drniš na prostoru Pakovo Selo-Konjevrate te nastaviti prema Drnišu. Jedan bataljun 11. dalmatinske brigade trebao se preko Moseća povezati s postrojbama 20. divizije u Petrovu polju. Osim toga, brigada je trebala spriječiti izvlačenje njemačkih postrojbi cestom Konjevrate-Drniš.

Po dobivanju zapovijedi za napad od Štaba 26. divizije 31. listopada 1944., Štab 11. brigade, na čelu sa zapovjednikom Ivanom Guvom, političkim komesarom Antom Deakom i načelnikom Štaba Vilkom Fiumanom, procijenio je situaciju i donio vlastitu zapovijed. Brigada se na bojištu širokom oko 15 km razmjestila s četiri bataljuna u prvoj liniji i jednim bataljunom u rezervi. Takvo postrojavanje omogućavalo je brzu likvidaciju hrvatskih i njemačkih postrojbi te izbijanje na cestu Drniš-Konjevrate radi osiguranja djelovanja 12. i 1. dalmatinske brigade, uz istovremeno djelovanje prema Drnišu i povezivanje preko Moseća u Petrovu polju s postrojbama 20. divizije.

S ciljem ostvarivanja te zamisli dani su sljedeći zadaci dijelovima borbenog poretka brigade:⁶

6 Rako, M., Družijanić, S. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, Split: Insti-

- 1. bataljun (zapovjednik poručnik Karlo Martinić i politički komesar kapetan Martin Gabričević) pojačan jednim vodom minobacačke čete nastupa na desnom krilu smjerom Koprno-Unešić-Planjane-Sedramić-greben Moseća sa zadatkom da se na desnom krilu poveže s postrojbama 20. divizije;
- 5. bataljun (zapovjednik poručnik Jako Raos i politički komesar kapetan Veljko Namorž) nastupa smjerom Koprno-Podumci-Parati-Žitnić sa zadatkom izbijanja na cestu kod Žitnića;
- 4. bataljun (zapovjednik kapetan Dominko Antunović, zamjenik zapovjednika Roko Beroš i politički komesar kapetan Milan Rako) pojačan vodom protuoklopnih topova 47 mm nastupa smjerom Koprno-Ljubostinje-Mirlović zagora – Pokrovnik sa zadatkom izbijanja na cestu Žitnić-Konjevrate u području Pokrovnika te pokreta prema Drnišu;
- 3. bataljun (zapovjednik kapetan Mile Gabrić i politički komesar kapetan Grga Markić) pojačan vodom protuoklopnih topova 47 mm nastupa smjerom Koprno-Ljubostinje-Radonić-Konjevrate s ciljem presijecanja ceste kod Konjevrate i slanja patrola prema postrojbama 12. brigade koja djeluje na lijevom krilu;
- u brigadnoj rezervi je 2. bataljun (zapovjednik kapetan Andrija Krilić i politički komesar kapetan Ante Šučur) koji ima zadatak razmjestiti se u Mirlović Zagori⁷ i taj prostor očistiti od hrvatskih postrojbi.

U Mirlović Zagoru krenuli su i tehnički bataljun divizije, tehnička četa brigade i minerski vod. Brigadno previjalište razmjestilo se u Mirlović Zagori, zaseoku Bulati. Preuzimanje plijena trebao je organizirati intendant brigade, a zarobljenike po saslušanju uputiti u Štab brigade, koji se također razmjestio u Mirlović Zagori, zaseoku Topići.⁸ Uz Štab brigade postavljen je i centar veze. Posebno je skrenuta pozornost radi poduzimanja mjera

tut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1987., 214.

7 Na ovom području evidentirano je grobište jama Golubinka.

8 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 215.

sigurnosti s obzirom na to da se brigada nalazila na prostoru na kojemu je dio stanovništva bio neprijateljski raspoložen prema NOV-i.⁹

Pokret postrojbi započeo je u 3 sata 2. studenog 1944. Prvi bataljun je na svom smjeru očistio sela od hrvatskih postrojbi i u ranim jutarnjim satima izbio na liniju Vukašin-Suljak-selo Močići te je u području sela Šarići uspostavio vezu s postrojbama Mosorskog partizanskog odreda (MPO). Do kraja dana bataljun je potisnuo četnike grebenom Moseća zauzevši Umce i Crni vrh. Peti bataljun izbio je na svom smjeru do k. 307 preko Ostragašice i Parata te likvidirao hrvatske postrojbe. Neposredno ispred Žitnića bataljun je naišao na snažan otpor Nijemaca, odnosno 8. čete 891. puka i četnika, a kasnije i borbene grupe kapetana Wigerta. Svi pokušaji bataljuna da prodre do raskrižja putova u Žitniću odbijeni su, a s 4. bataljunom na lijevom krilu nije uspostavljena veza. Četvrti bataljun, odnosno njegova 3. četa sa zapovjednikom Mirkom Božićem i političkim komesarom Ljubom Perišom, izbio je oko 6 sati u selo Pokrovnik na cesti Šibenik-Drniš. Neposredno po izbijanju na cestu iz smjera Šibenika naišla su dva njemačka kamiona koji su zaustavljeni, a poginulo je ili zarobljeno dvadesetak njemačkih vojnika.¹⁰ Oko 8 sati na bataljunsku zasjedu na cesti u Pakovu Selu naletio je njemački osobni automobil iz Drniša s dvojicom časnika i dvojicom vojnika, a nakon kratke pucnjave Nijemci su se predali. Nakon zarobljavanja te skupine Štab 4. bataljuna odlučio je s vodom tenkova krenuti smjerom Kašić-Žitnić-Drniš. Poslije podne bataljun je zauzeo liniju Trstovača – Podrežić – Mileta, a tenkovi i protuoklopni topovi smjestili su se na prostoru raskrižja sela Kašić. Treći bataljun je na svom smjeru u 6 sati izbio na cestu u Konjevratima odakle su potjerani četnici. Štab bataljuna donosi odluku da s dvije čete (1. i 3.) produži napad u smjeru Lozovca, dok je 2. četa zadržana u Konjevratima sa zadatkom da zatvori cestu Šibenik-Drniš i izvidi mogućnost zauzimanja sjevernih padina uvale Punčka draga do visine k. 211. Oko 11 sati 1. i 3. četa sukobile su se s četnicima na liniji Sv. Dimitrije – selo Koštani-selo Krnići. Dio četnika predao se 1. i 3. četi, a ostatak je upao u zasjedu koju je postavila 2. četa. 18 četnika je ubijeno, a 156 zarobljeno, među njima i zapovjednik 102. dalmatinskog četničkog

9 Isto, 215.

10 Prema partizanskim izvorima, 11. i 12. dalmatinska brigada, koje su zauzele cestu Šibenik-Drniš, uništile su desetak neprijateljskih kamiona s vojskom. Gizdić, D. *Dalmacija 1944-1945*, Zagreb: Epoha, 1964., 706.

korpusa.¹¹ Drugi dio 102. četničkog korpusa predao se 12. dalmatinskoj brigadi. Nakon zarobljavanja četnika, četvrti je bataljun uspostavio vezu s postrojbom 12. brigade te se oko 18 sati premjestio u selo Pokrovnik gdje je prenoćio. Drugi bataljun izvršio je 2. studenoga pokret iz sela Sunare i u 7 sati izbio u Mirlović Zagoru, u zaseok Burići. 27 pripadnika hrvatskih postrojbi ostali su u kućama i predali se.¹² U 17 sati bataljun je krenuo u Pakovo Selo gdje je stigao u 20.30 sati. Minobacačka četa brigade izbila je u selo Pokrovnik (Sv. Mihovil) i tu se razmjestila. Peti bataljun 2. studenog nije učinkovito upotrijebljen jer je predstavljao rezervu na desnom krilu napadnog odsjeka brigade.

Ujutro 2. studenoga u Štabu 264. divizije nije bilo poznato ništa o izbijanju 11. i 12. brigade na cestu Drniš-Šibenik. U 7.30 sati njegov obavještajni centar u Drnišu izvijestio je da očekivane kolone iz Šibenika nisu stigle i da su telefonske linije prema Šibeniku u kvaru. Konačno je stigao jedan vozač kamiona preko kojeg su saznali da je jedna kolona kod Konjevrate napadnuta i uništena.¹³ Dobivena je jedino telefonska veza s poručnikom Lindnerom koji je držao uporište iznad Skradina i poslao obavijest da je Skradin napadnut i da su četnici okruženi u Lozovcu. Allermannu, koji se nalazio u Šibeniku, naređeno je da odmah oslobodi put Šibenik-Drniš. Prema Žitniću su upućene 4. i 8. četa 891. puka i divizijski centar za borbenu obuku koji su se pridružili 8. četi 892. puka. U Miočić je prebačen 3. bataljun 891. puka. Hitna njemačka pojačanja upućena su u smjeru Žitnića i Moseća. U 12 sati Štab 264. divizije zatražio od Štaba 15. korpusa dozvolu za povlačenje borbene grupe „Allermann“ iz Šibenika, s čime se Štab korpusa složio u 16.30. Brzo prodiranje grebenom Moseća 1. bataljuna 11. dalmatinske brigade natjeralo je Nijemce da odustanu od protunapada smjerom Žitnić-Konjevrate radi deblokade njihovih snaga u Šibeniku. Bobrena grupa „Allermann“ pokušavala je tijekom dana 2. studenog odbaciti snage 12. brigade s komunikacije Šibenik-Drniš u području Debeljaka¹⁴, no bezuspješno. Zapovjednik grupe odlučio je započeti probi-

11 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 217.

12 Isto, 217.

13 Isto, 218.

14 Cestu kod Debeljaka minirali su pripadnici 12. brigade, te je na tom području smrtno stradalo više stotina njemačkih vojnika, a manji dio je zarobljen. Anić, N. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, Supetar: Domicil 12. dalmatinske NOU brigade, 1984., 124.

janje prema Drnišu 3. studenog u 3 sata. Njemački napad odvijao se preko Debeljaka prema Konjevratima probivši položaje 12. dalmatinske brigade, a do 11.30 Nijemci su izbili do sela Mandić. Istovremeno je 1. dalmatinska brigada ušla u Šibenik te zauzela Gataru i Debeljak. Štab 26 divizije odlučio je poslati u borbu i 3. prekomorsku brigadu (bez 1. bataljuna) koju su podržavali 1. brdski artiljerijski divizion i jedna tenkovska četa iz 1. tenkovske brigade, sa zadatkom da bočno napadne njemačku kolonu s jugoistočne strane ceste Šibenik-Drniš, na potezu Sv. Dimitrije-Konjevrate. Nijemci su napadnuti u 13.30 prilikom čega su pretrpjeli velike gubitke, no čelni dio kolone ipak se nastavio probijati prema Drnišu. Manji dijelovi njemačkih postrojbi pobjegli su prema koritu Čikole kamo ih je slijedio 4. bataljun prekomorske brigade. Na tom je prostoru ubijen i zarobljen velik broj njemačkih vojnika.¹⁵

Treći bataljun 11. dalmatinske brigade u tim se trenucima još uvijek nalazio u selu Pokrovnik te nije imao podatke o situaciji na cesti Šibenik-Konjevrate. Oko 14 sati u selu se iz smjera Konjevrata pojavila njemačka prethodnica koja se kretala prema Drnišu. Prva četa na čelu sa zapovjednikom Brunom Mateljkom i političkim komesarom Kostom Ugrićem odmah je stupila u borbu. Zapovjednik 3. bataljuna Gabrić naredio je i ostalim četama da krenu u napad. Dio njemačke kolone u kojoj je bio i major Allermann probio se u smjeru Žitnića, no glavnina njemačkih snaga uništena je ili zarobljena. 3. bataljun nastavio je s uništavanjem i zarobljavanjem raspršenih njemačkih vojnika do noći. Ukupno je ubijeno 78, a zarobljeno 147 njemačkih vojnika, časnika i dočasnika.¹⁶

15 Drago Gizdić navodi da je 12. brigada, uz pomoć 3. prekomorske brigade, presjekla put njemačkoj koloni kod Konjevrata, nakon čega su brigade uništile motorizaciju, te ubile i zarobile veći broj njemačkih vojnika. Od oko 1800 njemačkih vojnika stacioniranih u Šibeniku spasilo ih se svega 300-tinjak, a ostali su zarobljeni i/ili ubijeni. Gizdić ističe da su borbe kod Dubrave, Pakova Sela i Konjevrata bile druga velika grobnica Nijemaca u Dalmaciji. *Dalmacija 1944-1945*, 707-708.

U tekstu „*Tragom borbi VIII. korpusa*“, objavljenom u glasilu općinskih odbora SUBNOR-a Dalmacije „Poruka borca“, god. IV, broj 16-17, Split, 26. listopada 1969., str. 6-7, također je spominje brojka od 1500 ubijenih ili zarobljenih njemačkih vojnika kod Konjevrata.

16 HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 7, Operativni dnevnik Štaba 3. bataljuna. HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 7, Štab III. bataljuna 11. D.U.M.S. brigade, Operativni izvještaj akcije na Konjevratu 3.11.1945. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 221. O ovoj likvidaciji njemačkih vojnika objavljen je tekst u tjedniku

Četvrti bataljun ostao je na položajima zauzetima prethodnog dana kod sela Kašić, gdje se oko 16 sati iz smjera Šibenika pojavila njemačka kolona. I na toj je lokaciji zarobljen već broj njemačkih vojnika. Oko 18.30 prednji dijelovi njemačkih kolona krenuli su prema Drnišu kamo su stigli oko 19 sati. Poslije 19 sati do ranih jutarnjih sati 4. studenog 4. bataljun ponovo je zatvorio cestu, zauzeo ranije položaje i nastavio sa zarobljavanjem i uništavanjem zaostalih Nijemaca i četnika.

Prvi bataljun je 3. studenog cijeli dan vodio borbu između Crnog vrha i Gradine, a Drugi bataljun je s prostora kod Pakovog Sela 3. studenog u 14 sati krenuo na prostor Kašići-Maladi gdje se razmjestio, a u predvečerje se povukao na brdo Mideni, odakle se ponovo vratio u selo Kašić oko 6 sati 4. studenoga. Peti bataljun ostao je na položajima od prethodnog dana, a 4. studenoga krenuo je u napad na Gradinu. Mosorski odred na desnom je krilu 3. i 4. studenog napadao njemačke i četničke postrojbe na prostoru Crni vrh, Umci i selo Kričke.

Na prostoru između Konjevrata i Žitnica njemački su se vojnici razbježali prema dolini Krke i Čikole, odakle su se pokušavali probiti prema Drnišu. Pretpostavlja se da se u Drniš probilo oko 500 njemačkih vojnika¹⁷, ali u dokumentima nema podataka o vojnicima iz glavnine kolone i zaštitnice, pa se pretpostavlja da je preostali dio zarobljen ili je poginuo.¹⁸

U prijepodnevnim satima 4. studenog prestala su borbena djelovanja, a ostaci hrvatskih i njemačkih postrojbi povukli su se u Drniš. 12. brigada istoga je dana došla u Konjevrate, a 5. studenoga krenula prema Drnišu, gdje je u divizijskoj rezervi ostala do 30. studenoga.

Milan Rako i Slavko Družijanić navode da je u spomenutim borbama zarobljen i ubijen velik broj njemačkih vojnika, te da plijen, zarobljeni i

Arena pod naslovom „U špilji na dnu jame Golubinke razbacane su kosti 160 njemačkih vojnika koje su ubili partizani“ (str. 30-33). Kopija teksta nalazi se u fondu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (HR HDA 1944), kut. 537.

17 Anić navodi da se u Drniš od ukupno 1700 njemačkih vojnika probilo tek 300. Zadnji dio njihove kolone, koja se povlačila od Šibenika prema Drnišu, uništila je 12. brigada (u borbama se posebno istakla 2. četa 3. bataljuna), a ostatak kolone 11. i 3. prekomorska brigada. Politički komesar prateće čete 3. bataljuna Božo Svičarević izjavio je da je „cesta bila pretvorena u klaonicu ljudi, živina i motornih vozila.“ *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 126,128.

18 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 222.

ubijeni vojnici kod 1., 2., 4. i 5. bataljuna, iako su pojedinačno nešto manji nego kod 3. bataljuna, nisu navedeni, odnosno da nema podataka jer su bataljunski operativni dnevnicu izgubljeni.¹⁹

Neposredno uoči napada na Šibenik i cestu Šibenik-Drniš u Štab 26. divizije, koji se tada nalazio u Kaštelima, stigao je zapovjednik 8. korpusa Petar Drapšin koji je zamijenio poginulog Vladu Četkovića. Zadovoljan rezultatima borbe za šibensko i drniško područje predložio je i postavio Antu Biočića-Tonija, dotadašnjeg načelnika Štaba 26. divizije, za načelnika Štaba 8. korpusa, a dotadašnji načelnik Štaba 8. korpusa Milan Kuprešanin²⁰ otišao je na školovanje u SSSR²¹. Milan Rako i Slavko Družijanić napominju da je zamisao Štaba 26. divizije u cjelini ostvarena, te da veličinu tog ostvarenja čini skoro potpuna likvidacija njemačkih snaga koje su imale namjeru izvući se iz Šibenika.²²

U ranim jutarnjim satima 4. studenoga 1944. prekinut je neposredni borbeni kontakt brigade s njemačkim postrojbama na desnoj obali Čikole, a bataljuni su čitav dan ostali na dostignutim položajima. Tijekom noći Nijemci su digli u zrak most preko Čikole u Drnišu. Štab 11. dalmatinske brigade donio je odluku da u ranim jutarnjim satima postrojbe krenu u napad na Drniš u koji su ušli 1. i 5. bataljun, a zatim i 4. i 2. bataljun te Mosorski partizanski odred. U Drnišu su zatekli veći broj domobrana iz 1. i 7. bojne 7. ustaškog združa koji su ostali nakon njemačkog povlačenja²³. Odmah po ulasku u grad zapovjednik 11. dalmatinske brigade Ivan Guvo izdao je naređenje 2. bataljunu da produži smjerom Drniš-Badanj-Siverić,

19 Isto, 223. Podatak je netočan. U Državnom arhivu u Splitu (f. 195, Arhiv oružanih snaga) čuvaju se kopije operativnih dnevnika 2. i 3. bataljuna, a originali se nalaze u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.

20 Rođen 7. studenog 1911. u Medku, Gospić. Član KPJ od studenog 1941., u NOB stupio 1941., za narodnog heroja proglašen 23. srpnja 1952. Zapovjednik 19. divizije, od kraja 1943. načelnik štaba 8. korpusa. Za vrijeme kninske operacije boravio je u Sovjetskom Savezu.

21 27. studenog 1944. u Kaštelima je priređena večera Štaba 8. korpusa za zapovjednike koji su odlazili na školovanje u SSSR. Među njima su bili Milan Kuprešanin i Ante Banina, zapovjednik 9. divizije kojeg je zamijenio Ljubo Truta. Dalmaciji. *Dalmacija 1944-1945*, 744.

22 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 224.

23 Nakon pada Drniša, skupine hrvatskih vojnika krile su se u jamama siverićkog rudnika, te u Moseću i Svilaji. Dalmaciji. *Dalmacija 1944-1945*, 728.

a 5. bataljunu da nastupa iza 2. bataljuna. Na lijevo krilo smjerom Drniš-Trbounje upućen je 1. bataljun. Četvrti bataljun zadržan je kao rezerva u Drnišu, a 3. bataljunu koji se u tom trenutku nalazio u Pokrovniku naređeno je da krene u Drniš.

Opunomoćstvo OZNE kninskog područja izvijestilo je 9. studenog 1944. OZNU 8. korpusa da se „naš centar nalazi u Drnišu. Hapšenja su izvršena i u samom Drnišu, djelomično u okolici. Uspostavili smo logor. Tokom današnjeg dana logor će biti prilično očišćen t.j. jedan dio ćemo poslati u operativne jedinice, jedan dio civila pustiti kući, a ostali dio biti će zadržan. Nismo mogli izvršiti sve onako kako nam je dao upustva drug Odrlin iz razloga što nemamo nikakovo prevozno sredstvo...S obzirom na veliki teritorij i broj hapšenika koje bi mogli uhapsiti, molimo vas da nam po mogućnosti pošaljete jedan bataljon...Mi još držimo blokadu Drniša. Mišljenja smo da bi tokom sutrašnjeg dana skinuli blokadu...“²⁴ U dopisu istog Opunomoćstva od 27. studenog 1944. ističe se da „na samom terenu pred oslobođenje imali smo slabu mrežu, skoro nikakvu, tako da nismo mogli izvršiti plan onako kako se pred nas postavilo. Naš plan je bio stvoren tako, da 2 druga od Opunomoćstva uđu u Drniš, da izvršu hapšenja, da odmah pristupe likvidaciji istih, da se blokira Drniš i zapečate sve državne zgrade u kojima je bila neprijateljska arhiva uz pomoć operativnih jedinica, jer nismo računali na bataljon N.O., osigurati sve rudnike i druge javne ustanove, uspostaviti sabirni logor, preuzeti zatvor, zabraniti kretanje građanstvu i zabranu motornih vozila i sav ostali saobraćaj za prva 3 dana. Nakon oslobođenja kotara Drniš narod je bio strahovito uplašen misleći da će naša vojska izvršiti ubijanja, pljačku, itd...Većina naroda u samom Drnišu posakrivala se po kućama i bunkerima, dok iz okolnih sela su bježali u brda...Uplašnost još više vlada poslije javnog streljanja, jer vlada psihoza da će biti daljnjeg streljanja... Nakon oslobođenja Drniša i okolice jedan član Opunomoćstva našao se odmah u Drnišu, koji je stupio odmah u vezu sa bataljonom N.O. blokirao mjesto,... zapečatio dućane onih lica, koja su imala biti proglašena narodnim neprijateljima,... izvršio hapšenja, osnovao sabirni logor, preuzeo zatvor... Dolaskom ostalih drugova Opunomoćstva u Drniš uspostavili smo odmah Centar i raspodjelili dužnosti rada. Pristupilo se daljnjem hapšenju, saslušavanju pojedinaca, učvršćenju logora, saslušavanju svih ratnih zarobljenika, predavanje zločinaca Sudu, ...Prekinuli smo opsadno stanje nakon 3 dana. Otpočelo se

24 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 45, 30/87.

upučivanjem patrola bataljona N.O. u obližnja sela kao i hvatanju razbijenih grupica četnika i ustaša... U samom Drnišu i okolici hapsio je svak na svoju ruku. Operativne jedinice hvatali su i dovažali ratne zarobljenike u sabirni logor i predavale nama bez ikakvih podataka...U masama vlada potištenost radi streljanja, jer jedni govore da su oni nevini, a drugo se boje da ne bi došli i oni na red. Čuje se i to da su u većini postreljati Hrvati kao i to da su Srbi došli da sude...Svi zadaci koji su postavljeni do sada pred Štab bataljona N.O. izvršeni su dobro jedino to što im je jedan pobjegao sa streljanja...U dosadašnjem našem radu zapazili smo slijedeće nedostatke. I. Da nismo shvatili u suštini značaj OZNE što se odrazilo na našu mrežu kao i nesnalazljivost na terenu. II. Što nismo odmah pristupili likvidiranju prvih dana lica, već smo se sporazumjevali sa štabom Divizije JNPF i NOO...²⁵

U 17.30 sati 2. bataljun izvršio je napad na području Siverića gdje se nalazila 8. četa 892. puka. Otpor je skršen u 18 sati, a u 20 sati na desnom krilu bataljun je uhvatio vezu s postrojbom 8. dalmatinske brigade 20. divizije u području sela Miočić. Partizanskim postrojbama u Siveriću se predao veći broj vojnika: 13 oružnika, 7 domobrana, domobranski bojnik i jedan zastavnik, 30 Talijana te 48 ustaša i četnika, ukupno 100 ljudi.²⁶ Nastupajući smjerom Drniš-Trbounje-Lišnjak 1. bataljun je bez značajnijeg otpora protjerao hrvatske vojnike i četnike.

Zapovjednik bataljuna poručnik Martinić pozvao je seoske glavare od kojih je zatražio da pozovu na predaju naoružane mještane koji su se skrili po kućama i gudurama Promine. Tijekom noći predalo se oko 150 osoba.²⁷ Peti bataljun smjestio se u selu Badanj, a četvrti u Drniš. Noću s 5. na 6. studenog Štab brigade donio je odluku da dijelom snaga produži prema Kninu. Na desnom krilu smjerom Siverić-Biočić-Borkuša upućen je 5. bataljun, a na lijevom krilu smjerom Siverić-Tepljuh-k.543 3. bataljun. 6. studenog bataljuni su ovladali sjevernim selima Drniške krajine i izbili pred Kosovsku kotlinu kamo su se povukle njemačke i hrvatske postrojbe. Tijekom noći Štab brigade naredio je 4. i 1. bataljunu da krenu prema bojišnici, s tim da 4. bataljun krene prema 5. bataljunu, a 1. prema 3. bataljunu. U ranim jutarnjim satima 7. studenog 1. četa 5. bataljuna izbila je pred

25 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 45, 30/87.

26 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 227.

27 Isto, 227.

selo Rađa. 4. bataljun je u selu Biočić uspostavio vezi sa 5. bataljunom. Hrvatske i njemačke postrojbe su se tijekom ovih borbi povukle na liniju s. Babić-k. 550 (Kuk)- k. 1148, a krajem dana Štab 15. njemačkog korpusa izdaje naređenje 264. diviziji da tijekom noći započne s povlačenjem na liniju k.370-k.302-Kaldrma-k.361. Na lijevom krilu dijelovi 12. brigade izbili su iz smjera Drniša na vrhove Pormine, a dijelovi 3. prekomorske iz istog smjera na sjeverozapadne padine Promine.

2. bataljun je po naređenju Štaba brigade iz područja Siverića upućen u selo Paklari kamo je stigao u 18 sati (7. studenog). Iz navedenih podataka može se zaključiti da je 2. bataljun 11. dalmatinske brigade boravio u Siveriću od trenutka zauzimanja mjesta 5. studenog u 18 sati do 7. studenog, odnosno u vrijeme kada je kod Siverića strijeljan i bačen u jamu nepoznat broj hrvatskih vojnika (6. studenog 1944.). Operativni dnevnik 2. bataljuna 11. dalmatinske brigade potvrđuje da se 6. studenog bataljun nalazio u Siveriću gdje je boravio do 16,30 sati 7. studenog.²⁸ 10. studenog 1944. u Siveriću se nalazi Bojna komora brigade.²⁹

U borbama za Drniš značajnu ulogu odigrala je i 20. divizija koja je 31. listopada 1944. dobila zapovijed za oslobađanje Vrličke krajine. Cilj napada bio je izbiti na liniju Štikovo-Masiv Kozjaka-Polača-Plješivica i provesti pritisak na Drniš te presjeći komunikaciju Drniš-Knin. Mosorski i Drniški odred trebali su provesti pritisak iz smjera Moseća i Sedramića na njemačke i hrvatske postrojbe kod Žitnica i Drniša. Postrojbe 8. dalmatinske brigade zauzele su Gornje Maovice, a zatim Štiokovo i položaje na Kunici i Maglaju, ali Nijemci su konsolidirali obranu na liniji Riđane-Biočić-Miočić. Istodobno su postrojbe 10. brigade zauzele Donje Maovice, a zajedno s 9. brigadom Golo brdo te prodrle na Kozjak, nakon čega su 1. studenog zauzele Vrliku, a 2. studenog Kijevo. Istovremeno su Mosorski i Drniški odred zauzeli Ružić i Kričke te tako dospjeli u neposrednu blizinu Drniša kamo su se uputile njemačke postrojbe grupe „Allermann“ koje su se povukle sa šibenskog područja. 4. studenog Štab njemačke 264. divizije donosi odluku o povlačenju iz Drniša, a kao osiguranje ostavlja dvije čete 891. puka u području Miočića i jednu četvu u području Siverića (8. četa

28 HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 7, Operativni dnevnik 2. bataljona 11. dalmatinske brigade.

29 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 235. Istog dana Štab brigade nalazio se u Uzdojlu, a brigadno previjalište i intendantura u Drnišu.

892. puka). Postrojbe 8. i 10. dalmatinske brigade krenule su u napad na cijelom području od Miočića do Kosovice, nakon čega je 8. brigada zauzela Miočić i Biočić. Nijemci su se povukli iz Drniša u koji su ušle postrojbe 26. divizije te 1. bataljun 8. brigade 20 divizije. Nakon tih borbi 8. dalmatinska brigada na čelu sa zapovjednikom majorom Ljubom Trutom povukla se u Vrliku. Truta je uskoro postavljen na dužnost zapovjednika 9. divizije, a na njegovo mjesto imenovan je major Ivo Purišić. Brigadu je napustio i pomoćnik političkog komesara brigade Ivo Družić Valent, ujedno i sekretar divizijskog Komiteta KP, a njegovu je dužnost preuzeo Andro Gabelić. Nešto ranije u brigadu se vratio Mate Bazdan (ranije zapovjednik 1. bataljuna) koji je postavljen na dužnost načelnika štaba brigade. 8. dalmatinska brigada³⁰ odigrat će i značajnu ulogu u borbama za Knin.³¹

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju izvijestio je 10. studenog 1944. Centralni komitet KPJ da „u nepuni mjesec dana uz vojničke pobjede oslobođena je skoro sva Dalmacija. Uništeno je hiljade njemačkih vojnika, ustaško-četničkih slugu uz ogroman ratni plijen...Ulaskom vojske u gradove pravljene su greške...Što se tiče ratnih zločinaca i slugu okupatora, među kojima se nalazi i nekoliko katoličkih svećenika, oni su od narodnog suda suđeni, a njihove osude obrazložene konkretnim dokumentima...Vodimo računa da se po ovoj liniji ne bi pretjeralo. Organizacije OZNE u novoj situaciji prilično se snašla, iako je bilo slučajeva nesnalaženja i izvjesnih propusta. ...“³².

PREGLED GROBIŠTA NA ŠIREM DRNIŠKOM PODRUČJU

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava evidentirala je nekoliko grobišta na širem drniškom području³³, a prema dostupnim podacima najveći broj žrtava skončao je najvjerojatnije u samom Drnišu.

30 Osma dalmatinska brigada zarobila je u Kninskoj operaciji, odnosno od 25. studenog do 4. prosinca 1944., 522, a ubila 615 neprijateljskih vojnika. *Osma dalmatinska udarna brigada (šibenska)*, ur. Dragutin Grgurević, Šibenik: Općinski odbor SUBNORA, 1981., 148.

31 Isto, 128-134.

32 HR HDA 1222, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, kut. 5, KP-297/897.

33 HR HDA 1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 537. *Izješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, 1999., 90-92.

1. Mirlović Zagora, Jama Golubinka

Početak studenog 1944. u jami su bačeni zarobljeni njemački vojnici. Broj žrtava je nepoznat. Prema navodima fra Petra Bezine, 2003. godine bilo je još živih svjedoka tih događaja koji su tvrdili da je početkom studenog 1944. u jami zvanu „Golubinka“, koja se nalazi u obližnjem Kremenu brdu, istočno od mirlovačke župne crkve, bačeno oko 120 njemačkih zarobljenika. Neki su govorili da su među njima bili i dvojica hrvatskih vojnika, a navodno su u zločinu sudjelovali i neki mještani čija su imena poznata, no Bezina ih ne spominje.³⁴

Dosadašnji rezultati istraživanja upućuju da su se u trenutku počinjenja zločina u Mirlović Zagori i okolici nalazili 2. i 3. bataljun 11. dalmatinske brigade, kao i Štab brigade s centrom za vezu. Operativni dnevnik 2. bataljuna potvrđuje da je postrojba 2. studenog 1944. boravila u Mirlović Zagori. Prema operativnim dnevniku 3. bataljuna ista je postrojba 3. studenog kod sela Pokrovnik (nedaleko od Mirlović Zagore) zarobila 147 njemačkih vojnika, uključujući 10 časnika i 15 dočasnika³⁵. Svjedočanstvo Koste Ugrice potvrđuje da je u zarobljavanju njemačke kolone sudjelovao 3. bataljun, ali i 1. bataljun 11. dalmatinske brigade³⁶. U vojno-organizacij-

34 Bezina, P. *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, Žrtve rata 1941.-1945. i 1990.-1995.*, Split: Provincijati franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja – Split, 2003., 789.

35 Ostaci četničkih postrojbi zaustavljeni su kod Konjevrate, a njemačka motorizirana kolona upravo kod Pokrovnika. *XI. dalmatinska udarna moto-streljačka brigada*, Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 27. Isti izvor navodi da je u operaciji zarobljeno 8 njemačkih časnika, uključujući i jednog bojnika, te jedan četnički zapovjednik.

36 Svjedočanstvo Koste Ugrice „Borba kod Pokrovnika“ objavljeno je u knjizi „*XI. dalmatinska udarna moto-streljačka brigada*“, 51-52. Ugrica navodi da je njemačku kolonu kod Pokrovnika zaustavio komandir 1. čete Bruno Matelj. Kosta Ugrica bio je komesar 1. bataljuna 11. dalmatinske brigade. Rođen je 3. lipnja 1926. u Obrovcu, otac Dušan. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 592. Bruno Matelj, kojeg spominje Ugrica, bio je komandir 1. čete 3. bataljuna 11. dalmatinske brigade. Rođen je 1. listopada 1925. u Desnami, Matković, otac Ante. Isto, 558. Iz Ugricinog svjedočanstva proizlazi da su njemačku kolonu kod Pokrovnika zarobili 1. i 3. bataljun 11. dalmatinske brigade. Ugrica također piše sljedeće: „Švabe iskaču iz kamiona i trče ka zidovima sa suprotne strane. Naši borci ih ne puštaju, već jurišaju pravo na njih i zarobljavaju ih, ubijaju ih, love ih kao zečeve. Sa 14 zarobljenih Švaba i oko 50 četnika... vraćamo se kao pobjednici sa mjesta gdje se vodila borba. Čitava posljednja kolona je zarobljena. Osamdeset i tri švapska lješa, koji leže u gomilama na cesti, pokazuje da su naši borci

skom izvješću nastalom krajem 1944. ili početkom 1945. navodi se da je „njemački okupator... u nametnutoj bitci na cesti Šibenik-Drniš pretrpio ogromne gubitke, uništeni i zarobljeni su svi zaštitnički dijelovi kao i čitava komora.“³⁷

2. Siverić

6. studenog 1944. strijeljani su i u jamu bačeni zarobljeni hrvatski vojnici. Broj žrtava je nepoznat.

Operativni dnevnicima 2. i 3. bataljuna 11. dalmatinske brigade dokazuju da su te postrojbe boravile u Siveriću na dan počinjenja zločina. Svjedočanstvo Šime Devčića, političkog komesara 2. čete 2. bataljuna 11. dalmatinske brigade, potvrđuje navode operativnog dnevnika 2. bataljuna 11. brigade o sudjelovanju te postrojbe u zauzimanju Siverića. Devčić također ističe da „zarobljavamo ostatke neprijatelja, koji je ostavio silan ratni materijal“ te su „naši borci krenuli naprijed da nastave gonjenje razbijenog neprijatelja“.³⁸

Zasad nisu pronađeni podaci o boravku i zadržavanju drugih postrojbi 8. korpusa na području Siverića 6. studenog 1944. Štoviše, prema dostupnim podacima na drniškom su području boravile postrojbe 26. divizije. Na osnovi naređenja Štaba 8. korpusa za napad na Knin, Štab 26. divizije 7. studenog je izdao zapovijed brigadama za nastupanje prema Kninu, kamo je već upućena 11. dalmatinska brigada od Drniša preko Siverića (u kojemu su se već nalazili 2. i 3. bataljun 11. brigade) i Kosova prema Kaldrimi. Lijevo od Promine angažirana je 3. prekomorska brigada od Vučipolja za Vukadin i Lisnik, a između 11. i 3. brigade angažirani su bili dijelovi 12. brigade (1. i 4. bataljun), direktno preko Promine prema selu Ramljane i sa zadatkom čišćenja terena od četnika popa Đujića. Prva brigada nalazila se u Šibeniku. U Drnišu u tom trenutku borave 2.³⁹ i 3. bataljun 12. brigade.

dobro gađali.“

37 HR HDA 1194, Zbirka dokumenata NOV i POJ, kut. 34, NOV-41/5792.

38 *XI. dalmatinska udarna moto-streljačka brigada*, 53.

39 2. bataljun 12. dalmatinske brigade između 25. i 27. studenog 1944. premjestio se u Obrovac, čime se namjeravalo zaštititi snage u napadu na Knin sa zapadne strane. Nakon zauzimanja Knina, 2. bataljun se 7. prosinca uključio u borbe sjeverno od Knina. 13. prosinca 1944. bataljun se vraća u Drniš. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 131-132.

Nakon zauzimanja Ramljana 1. i 4. bataljun 12. brigade vraćaju se 11. studenog 1944. u Drniš.⁴⁰

3. Drniš⁴¹, Masovna grobnica kod groblja Badanj⁴²

Prema podacima fra Petra Bezine, 18. studenog 1944.⁴³ Vojni sud 8. korpusa⁴⁴ u Drnišu na smrt je osudio 24 osobe, među njima i fra Žarka Careva, drniškog župnika. Iste noći žrtve su izvedene iz zatvora, vezane žicom i odvedene prema groblju Badanj. Polovicom listopada 1990. fra Ante Čavka⁴⁵, drniški župnik, otkopavao je grob fra Žarka Careva, te pronašao

40 Isto, 129-13.

41 U ratu i poratnim godinama grad Drniš i okolna sela izgubili su sljedeći broj stanovnika: Drniš 21, Badanj 23, Sedramić 51, Kričke 31, Trbounje 71, Lišnjak 23, Velušić 18, Siverić 82, Parčić 40, Kadina Glavica 29, Štikovo 28, Gradac 84, Ružić 31, Otavice 33, Moseć 24, Mirlović-Zagora 17, Radonić 35, Pakovo Selo 41, Pokrovnik 39, Donje Planjane 8, Promina 75, Miljevci 74, Kljaci 82, Čvrljevo 22, Gornje Utoje 18, Unešić 39, Gornje Planjane 36, Nevest-Cera 41. Nepotpun je popis Prominske župe. Pretpostavlja se da je ona izgubila više od 300 župljana. Konačnim utvrđivanjem svih ubijenih u drniškome kraju ukupan će broj porasti. Navedeni brojevi kazuju da je drniški kotar izgubio najmanje 1221 stanovnika. Šimundić, M. *Hrvatski smrtni put*, Split: Matica hrvatska, 2001., 229.

42 Isto, 188-189. Grobište nije evidentirano od Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava.

43 Istog dana u Drnišu je organiziran miting na kojemu je glavni govornik bio Ante Mika Tripalo. *Hrvatski smrtni put*, 230. Anić spominje miting održan 19. studenog na kojemu je govorio pukovnik Vicko Krstulović, tada sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, potpukovnik Dušan Korać, politički komesar 26. divizije i predstavnici „narodne vlasti“. U tim se trenucima u Drnišu nalazila 12. dalmatinska brigada koja je bila odsutna samo u razdoblju od 30. studenog do 5. prosinca 1944. 20. prosinca 1944. brigada odlazi u Sinj. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 130, 138.

44 Predsjednik suda bio je Slavko Malešević. *Hrvatski smrtni put*, 227.

45 Fra Ante Čavka objavio je knjigu „*Građa za suvremenu povijest Drniške krajine: 1941.-1994.*“ (Split, 1995.) u kojoj navodi sljedeće: „Mjesta strijeljanja i ubojstva bila su: drniški ‘Kaluni’, groblje u Badnju, jame po brdu Promini iznad Siverića i Badnja, Mijovića podvornica: mjesto današnjega nogometnog igrališta, jame po mjestima Promine i mnoga nikad javnosti dostupna mjesta. Ova grupa donosila je odluke o strijeljanjima, a sama strijeljanja izvršavali su vojnici ili bile organizirane ‘akcije omladinaca’. Komunistički podmladak ‘kalio’ se krvlju. Poslije ubojstva znali su da s takvim uvijek mogu računati. U zločinima sudjelovali su neki ‘omladinci’ iz Drniške krajine. Sva su njihova imena uglavnom poznata. Sagledaju li se njihove sudbine, duhovni dosezi i naobrazba,

lubanje i žicu kojom su žrtve bile vezane. Tijelo fra Žarka prepoznato je po habitu koji se veoma dobro očuvao pod vratom. Na sebi je imao fratarski plašt. Ležao je glavom okrenut nebu; metak mu je probio glavu. U malom džepu od habita nađene su naočale bez jedne nožice i smotak papira koji se nije mogao razviti, a da se ne raspadne. Ruke su mu, kao i svim ostalim žrtvama bile na leđima vezane bakrenom žicom, koja se u ono vrijeme vjerojatno upotrebljavala za električne vodove. Žica je tako dobro stegnuta da su se pojedine žice jedva mogle skinuti s kostiju, a neke od žrtava bile su vezane i za noge.

4. Drniš, lokacija „Mijovića podvornica“

O likvidacijama njemačkih zarobljenika na ovoj lokaciji fra Ante Čavka navodi sljedeće: „Jedna od tih grupa, upravo poslije pada Knina u komunističke ruke bila je pobijena u Drnišu. Na mjestu koje se nekad zvalo ‘Mijovića podvornica’, a gdje su Nijemci iskopali veliko protuzrakoplovno sklonište, dovedena je velika grupa zarobljenika. Po kazivanju koje se teško može točno brojkom utvrditi, brojka je sezala do pet stotina. Svi su zarobljenici skinuti do gola, a zatim utjerani u protuzrakoplovno sklonište. Komunistička vojna grupa tada je eksplozivom zatrpala ulaz u sklonište. Tako su zarobljenici ostali zatrpani: morali su danima umirati od gladi i

vidimo hrpu ljudske bijede. Bili su uglavnom primitivci, bez naobrazbe i bez značenja, ali su takvi, kakvi jesu, bili spremni učiniti sve što im se zapovijedalo. To su komunistički ‘komesari’ vrlo dobro znali i to su obilno koristili. Svoju su primitivnost i naivnost skupo platili: ma koliko da su se skrivali za pobjede ‘svijetle revolucije’, nikada uglavnom nisu pobjegli samima sebi. Njihova imena Drnišani uglavnom poznaju i malo je onih koji su ostali skroviti i nepoznati.... Poslije partizanskog ulaska u Drniš nastala je pored hapšenja i ubijanja nepredočiva pljačka. Svi oni koji su strijeljani ostali su i bez imovine, a mnogi su radi imovine i strijeljani. Po pričanju Tome Čurkovića, čiji je otac ubijen u Badnju 18. 11., grupa komunističkih ‘povjerenika’ opljačkala je sve što je mogla uzeti iz njihove kuće. Pretražili su i oduzeli do posljednjeg zrna kukuruza, odnijeli su sav namještaj ionako sirotinjski, te udovicu i devetero nedorasle djece ostavili u teškoj zimi bez pokrivača i jela. Udovica je morala potajno prositi, ali joj ni to nije bilo dozvoljeno. Osim toga njega i njegovu braću i sestre dugo vremena poslije očeva strijeljanja mogao je pretući tko god je htio, uvijek sa zlobnim epitetom: evo ustaše. Komunisti su u čitavoj Drniškoj krajini sistematski plijenili sve do čega su mogli doći. Pokupili su krupnu i sitnu stoku, pšenicu i kukuruz, vino i svu drugu hranu.“ *Hrvatski smrtni put*, 228-230. Tekst knjige „Građa za suvremenu povijest Drniške krajine dostupan je na web stranici <http://www.visovac.hr/Hrvatski%20jezik/download/cavka/kronologija%2041-45.htm>.

žedi i u groznim mukama.⁴⁶ Šimundić također tvrdi da je među ubijenima bilo i lakših ranjenika. Dok su vođeni na stratište tučeni su kopitnicama, štapovima, nogama i šakama, a na njih je bacano i kamenje. „Pred skloništem se morali svući i izuti. Koliko se sjećala trojica nazočnih, stanoviti na sebi zadržali gaće i podkošulju, po koji i hlače, dok ulažahu u sklonište. Jamačno im tada bila jasna sudbina, stoga se neki i opirali ući unutra, ali su natjerani jakim udarcima. Nekolicina i podlegla tim udarcim“, ističe Šimundić.⁴⁷

KNINSKA OPERACIJA⁴⁸

Njemačko-hrvatske postrojbe, koje u borbama za srednju i sjevernu Dalmaciju nisu bile uništene, povukle su se početkom studenog 1944. u Knin. U gradu se nalazila glavnina 264. njemačke divizije, 964. artiljerijski puk, brojne hrvatske snage i oko 3500 Đujićevih četnika⁴⁹. Knin je bio važno strateško i prometno čvorište kod kojeg se trebao spriječiti daljnji prodor divizija 8. korpusa⁵⁰ komunikacijom Knin-Zrmanja-Gračac te pre-

46 <http://www.visovac.hr/Hrvatski%20jezik/download/cavka/kronologija%2041-45.htm>.

47 *Hrvatski smrtni put*, 277.

48 Opširnije o Kninskoj operaciji vidjeti zbornik „*Za pobjedu i slobodu, Kninska operacija, Učesnici govore*“, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1985.

49 Različiti izvori navode ponešto drugačije podatke (vidi biljhttp://www.visovac.hr/Hrvatski%20jezik/download/cavka/kronologija%2041-45.htm#5). U udžbeniku za vojne akademije „*Vojna istorija*“ navodi se da su Knin i okolicu branile neprijateljske postrojbe s ukupno 20 000 vojnika: 14 000 Nijemaca, 1 500 ustaša i domobrana te 4 000 četnika. Miljanić, G., Colić, M., Subotić, V., Pavlović, P., Bjelica, O., Medić, M. *Vojna istorija, Udžbenik za vojne akademije*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1980., 471-472. Krstić navodi da je 1500 ustaša i domobrana 12. studenog prebačeno u Bihać. Krstić, E. *Đ. Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, Trogir: Općinski odbor SUBNOR-a, 1985., 211.

50 Osmim korpusom u Kninskoj operaciji zapovijedao je Štab u sastavu: zapovjednik general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, načelnik štaba pukovnik Milan Kuprešanin, a od 27. studenog potpukovnik Ante Biočić. *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 277.

Boško Šiljegović rođen je 1915. u selu Mirkovac kod Bosanske Dubice. Prije II. svjetskog rata bio je student filozofije. Član KPJ od 1940. U partizanskom pokretu od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka na Kozari. U ratu je obnašao dužnosti političkog

ko Golubića i Strmice do Unske doline prema Bihaću i Posavini.

Među partizanskim postrojbama vladalo je uvjerenje da Nijemci ipak neće braniti Knin. Štab 20. divizije u svom izvješću Štabu 8. korpusa od 20. studenog 1944. javlja: "Neprijatelj stalno izvlači ranjenike i materijal, dok jedinice za borbu još ne povlači... Mi nemamo vojnoobavještajne mreže preko koje bi mogli dobiti ma kakav izvještaj o neprijatelju...Prikupljanje podataka moramo vršiti nasilnim izviđanjem, izjavama zarobljenika, dnevnim i noćnim osmatranjem. Svi ovi načini prikupljanja podataka... nisu zadovoljavajući..može se zaključiti da Nijemci namjeravaju napustiti Knin..."⁵¹ Međutim, Štab 8. korpusa ipak je saznao o namjerama Nijemaca da brane Knin iz izjava zarobljenih njemačkih vojnika. U članku Bitka za Knin, objavljenom u korpusnom glasilu Za slobodu (god. I, broj 1, 15. siječnja 1945.) zapovjednik 8. korpusa Petar Drapšin piše: „Položaji su se uzimali tek pošto je ubijen i posljednji Nijemac. Na osvojenim položajima redovno smo nalazili cjelokupno naoružanje i mrtve neprijateljske vojnike pored njega. Od zarobljenih oficira i vojnika saznali smo da će Knin bra-

komesara brigade, divizije, korpusa i armije. U vrijeme Mostarske operacije bio je politički komesar 8. dalmatinskog korpusa. Nakon rata bio je politički komesar armije, načelnik Vojno-znanstvenog instituta JNA, glavni urednik Vojne enciklopedije, načelnik Političke uprave JNA, itd. Aktivna služba prestala mu je 1963. Bio je i savezni zastupnik, član i predsjednik Centralnog komiteta SKJ. Završio vojnu akademiju JNA. Proglašen narodnim herojem.

Petar Drapšin rođen je 1914. u Turiji kod Starog Bečeja. Kao student je 1937. otišao u Španjolsku, gdje je u sklopu međunarodnih komunističkih brigada sudjelovao u građanskom ratu. Član KPJ od 1937. Sudionik je partizanskog ustanka od samog početka, a bio je jedan od organizatora lipanjskog ustanka, 1941. u Hercegovini. U vrijeme rata obnašao je dužnosti zapovjednika odreda, divizije, korpusa i 4. armije, koja je u završnim operacijama 1945. godine uspjela ovladati Likom, hrvatskim primorjem, Istrom i Trstom. U vrijeme Kninske i Mostarske operacije bio je zapovjednik 8. korpusa. Po okončanju rata bio je imenovan zapovjednikom tenkovskih jedinica JA. Poginuo je 2. studenog 1945. u Beogradu pod nikad do kraja razjašnjenim okolnostima. Proglašen narodnim herojem.

Ante Biočić-Toni rođen je 1913. u Kaštel Sućurcu. Prije rata bio je poručnik jugoslavenske kraljevske vojske. Članom komunističke partije i pripadnikom partizanskog pokreta postaje 1943. godine. U ratu je obnašao dužnosti načelnika štaba divizije i 8. korpusa. U vrijeme Mostarske operacije obnašao je dužnost načelnika stožera 8. korpusa. Po okončanju rata bio je načelnik štaba armije, te načelnik katedre na Visokoj vojnoj akademiji. Iz djelatne vojne službe razriješen je 1969. godine kao general-major.

Izvor: <http://www.blog.hr/print/id/1626066580/8-dalmatinski-korpus-jna.html>

51 *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 210.

niti do posljednjeg čovjeka i da nema govora o povlačenju. Isto tako smo doznali da trpe katastrofalne gubitke.⁵²

Tablica: Pregled zapovjednog kadra postrojbi koje su sudjelovale u Kninskoj operaciji⁵³

Glavni štab Hrvatske:

Zapovjednik: general-lajtnant Ivan Gošnjak

Politički komesar: Rade Žigić

Napomena: Gošnjak i Žigić boravili su tijekom i nakon Kninske operacije u Štabu 8. Korpusa.⁵⁴

8. korpus

Zapovjednik: general Vlado Četković (poginuo kod Vrdova 21. listopada 1944.)

General-major Petar Drapšin (od 31. listopada 1944.)

Zamjenik zapovjednika 8. Korpusa i zapovjednik Vojne oblasti: Peko Bogdan

Politički komesar: pukovnik Boško Šiljegović

Načelnik štaba: Milan Kuprešanin (do 27. studenog 1944.)

Ante-Toni Biočić (od 27. studenog 1944.)

52 Isto, 210.

53 Tenkovske postrojbe nalazile su se pod zapovjedništvom Periše Grujića, a artiljerijske pod zapovjedništvom Karela Levičnika.

54 Anić, N. *VIII. dalmatinski korpus NOV Hrvatske*, Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, 2003., 55.

19. divizija⁵⁵

Zapovjednik divizije: Stanko Parmać⁵⁶

Politički komesar: Petar Babić⁵⁷

5. brigada

Zapovjednik: Ante Gvardiol

Politički komesar: Vlado Maričić

6. brigada

Zapovjednik: Rade Repac

Politički komesar: Kazimir Nekić

14. brigada

Zapovjednik: Ilija Repac⁵⁸

Politički komesar: Živojin Bulat Žiki

20. divizija⁵⁹

Zapovjednik divizije: pukovnik Miloš Uzelac

55 Grgurević, D. *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1964., 237-238. Sve brigade 19. divizije od samog su početka sudjelovale u Kninskoj operaciji te napadale grad sa sjeverozapada.

56 Rođen 23. ožujka 1913. u Opuzenu. Član KPJ od kolovoza 1941., u NOB stupio 1941., za narednog heroja proglašen 27. studenog 1953. Zapovjednik 5. dalmatinske brigade od svibnja do kolovoza 1944., a zatim zapovjednik 19. divizije od kolovoza 1944. do kraja rata. Narodni heroj. Umro je 2. ožujka 1982. Novović, M., Kronja Čenčo, A., Stupar, B., Đapić, V. *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1986., 474.

57 Rođen 1. studenog 1919. u Ličkom Tiškovcu, Donji Lapac. Otac Trifun. Član KPJ od 17. siječnja 1942., u NOB stupio 1941, za narednog heroja proglašen 27. studenog 1953. Politički komesar 19. divizije od njezinog osnivanja do kraja rata.

58 Dužnost je preuzeo od Sime Dubajića

59 Štab 20. divizije vratio se 12. prosinca 1944. u Sinj. *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 211

Politički komesar: Mate Bilobrk

Načelnik štaba: Branko Dude⁶⁰

8. brigada:

Zapovjednik: major Ivo Purišić⁶¹

Napomena: 8. brigada krenula je 6. prosinca 1944. Iz Knina prema Sinju gdje je stigla 9. prosinca. Posljednji zadatak brigade na kninskom području bilo je provođenje zarobljenih njemačkih vojnika u Knin.⁶²

9. brigada

Napomena: 4. prosinca 1944. oko 14 h 9. se brigada povukla u Knin. 8. prosinca 1944. brigada krenula je prema Sinju, gdje se odmarala od 10. do 14. prosinca, a zatim kreće prema području Gračaca i Otrića.⁶³

10. brigada

26. divizija

Zapovjednik divizije: pukovnik Božo Božović

Oficir OZN-e: Drago Galić

1. brigada⁶⁴

Zapovjednik: Bogdan Stupar

60 Branko Dude, otac Silvester, rođen je 7. kolovoza 1913. u Solinu. Narodni heroj. *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 459.

61 Umro u Beogradu 24. rujna 1976. Pokopan u Splitu 25. rujna 1976. HR DAS 498, Osobni fond Drago Gizdić, kut. 12, Slobodna Dalmacija, Split, 25.IX.1976., 1; Slobodna Dalmacija, Split, 26.IX.1976., 1.

62 *Osmo dalmatinska udarna brigada (šibenska)*, 150.

63 *Trogirski kraj u NOB-i 1941.-1945.*, ur. Miroslav Ćurin, Split: Institut za historiju radničkog pokreta za Dalmaciju, 1984., 326.

64 Nakon završetka Kninske operacije brigada se vraća u Šibenik gdje ostaje do kraja siječnja 1945. *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 375.

Politički komesar: Vladimir Marković,
od prosinca 1944. Nikola Aračić Đađa
Zamjenik zapovjednika: Ivan Guvo⁶⁵
Zamjenik političkog komesara: Veljko Kadijević
Načelnik štaba: Vaso Đapić
Oficir pri štabu brigade: Peko Bogdan⁶⁶
Obavještajni oficir: Petar Dmitrović

1. bataljun

Zapovjednik: Đuro Kotoradž
Politički komesar: Josip Stipetić Bočenko
Zamjenik političkog komesara: Ante Čapeta

2. bataljun

Zapovjednik: Milorad Drašković
Politički komesar: Korilijan Čipiko
Zamjenik zapovjednika: Nikola Jović
Zamjenik političkog komesara: Duje Dražin Željko
Obavještajni oficir: Ivan Rebac

65 Ivan Guvo rođen je 2. veljače 1910. u Čaporicama kod Sinja. Od siječnja 1945. zapovjednik je 11. dalmatinske brigade. Narodni Heroj. Prva dalmatinska proleterska NOU brigada, 462-463. Prema podacima iz monografije brigade Guvo je postao zapovjednikom 11. brigade u rujnu 1944. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 613.

66 Petar Bogdan Peko, otac Marko, rođen je 30. ožujka 1915. u Docu Donjem kod Omiša. Tijekom rata bio je zamjenik zapovjednika 10. hercegovačke brigade te zamjenik zapovjednika 8. korpusa. U ožujku 1945. postaje zapovjednikom pozadine 4. armije. Narodni heroj. Isto, 456.

3.bataljun

Zapovjednik: Stevo Vagić

Politički komesar: Željko Livić

Zamjenik zapovjednika: Jozo Jurišić

Zamjenik političkog komesara: Marin Žižić, od prosinca 1944. Mile Antonja

4.bataljun:

Zapovjednik: Mirko Šebo

Politički komesar: Tomislav Sulić

Zamjenik zapovjednika: Stipan Buljan, od prosinca 1944. Mijo Vukman

Zamjenik političkog komesara: Andrija Uvodić

5.bataljun (bivši Šibensko-trogirski odred)

Zapovjednik: Ivan Ninić

Zamjenik zapovjednika: Svetin Čurović

Politički komesar: Ante Škoko

Zamjenik političkog komesara: Miro Antonja

Intendant: Slavko Milat

11. brigada⁶⁷

Zapovjednik: Ivan Guvo

Politički komesar: Deak Ante (do studenog), Grga Markić

Zamjenik zapovjednika: Andrija Krilić (od prosinca

67 Nakon zauzimanja Knina brigada se vratila u Split gdje je ostala mjesec i pol dana, odnosno do početka Mostarske operacije.

1944.)

Zamjenik političkog komesara: Benko Matulić

Načelnik štaba brigade: Vilčko Fiuman

Politički komesar čete za vezu: Milka Malada-Planinc

Oficiri OZN-e 11. Brigade bili su Ante Bogdanić i Petar Božinović, a njihovi zamjenici Petar Božinović, odnosno Mate Matković.

3.bataljun

Zapovjednik: Mile Gabrić-Čarkaš (poginuo na Oštroj glavici 27. studenog 1944., pokopan na groblju u Drnišu 28. studenog 1944., nakon rata posmrtni ostaci preneseni u Metković), poručnik Karlo Martinić (od 28. studenog 1944., ranjen 2. prosinca 1944.), Mišo Martinac (od 2. prosinca 1944.)

Zamjenik zapovjednika: Vilović (teško ranjen na Oštroj glavici 27. studenog 1944.), Ante Krstičević-Gluvić (od 28. studenog 1944.)

Politički komesar: Jakov Mašković

4.bataljun

Politički komesar: Milan Rako

5.bataljun

Pomoćnik političkog komesara: Mate Bulat

Neretvanski partizanski odred⁶⁸

Zapovjednik: Mišo Martinac

Zamjenik zapovjednika: Ante Krstičević-Gluvić

68 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 239. 90 % ljudstva ušlo je u studenom 1944. u sastav 11. brigade.

Politički komesar: Nikola Marić-Bokelj

Intendant: Mijo Medak

Referent saniteta: dr. Drago Ikić

12. brigada⁶⁹

Komandant: major Borko Arsenić⁷⁰

Politički komesar: major Fabijan Trgo⁷¹

Pomoćnik komesara: Dragan Granić

Načelnik štaba: kapetan Josip Marinković-Bepo

Informativni oficir: Vojko Pavičić

Operativni oficir: Mate Grgičević

Oficir OZN-e: Cvjetko Regović

1.bataljun

Zapovjednik: Roko Negodić

Politički komesar: Ljubo Štambuk

Zamjenik zapovjednika: Ivo Gurdulić

Zamjenik političkog komesara: Ante Štambuk

2.bataljun

Zapovjednik: poručnik Miladin Knežević (poginuo

69 Nakon zauzimanja Knina brigada se vratila u Drniš, a krajem prosinca 1944. odlazi u Sinj. Pregled zapovjednog kadra objavljen je u knjizi Nikole Anića „*Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (brva otočka)*“, 339-342.

70 Rođen 20. srpnja 1917. u selu Johova kod Bosanske Dubice. Iz 12. brigade otišao je u siječnju 1945. u Vrhovni štab, a zatim postaje zapovjednik 39. krajiške divizije (13., 15. i 20. krajiška brigada) koja se nalazila u sastavu 5. bosanskog korpusa. Narodni heroj i general-major JNA. Umro je u veljači 1981.

71 Poginuo u prometnoj nesreći 2008. godine.

3. 11. 1944., sahranjen na groblju u Konjevratima), zamjenio ga Ivan Prodan, od 25. studenog 1944. tu dužnost preuzima poručnik Đorđe Nikitović)

Politički komesar: Želimir Blažević-Žele, nakon Kninske operacije dužnost preuzima Vlado Despot, dotadašnji sekretar SKOJ-a 12. Brigade

Zamjenik zapovjednika: Maksim Jandrić

Pomoćnik komesara: poručnik Nikola Regović

Sekretar SKOJ-a: Miroslav Lalić

3.bataljun

Zapovjednik: Petar Vukasović

Politički komesar: Kažimir Vidan

Zamjenik zapovjednika: Bogdan Lukač (ranjen kod Bilica 3. studenog 1944.), zamijenio ga Ilija Bulajić (ranjen kod Knina)

Zamjenik političkog komesara: Jure Brzica

Sekretar SKOJ-a: Katica Regović

4.bataljun:

Dužnost zapovjednika obavljao je zamjenik zapovjednika Luka Vučković.

Politički komesar: Božidar Drezga

Zamjenik političkog komesara: Kuzma Krstinić

Sekretar SKOJ-a: Srećko Visković

9. divizija

Zapovjednik divizije: Ljubo Truta⁷²

⁷² Rođen je 22. prosinca 1915. u Zlarinu kod Šibenika, otac Srećko. Narodni heroj. *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 479.

Politički komesar: Josip Krpan

Napomena: Deveta divizija naknadno je uključena u vojne operacije kao korpusna rezerva.⁷³ U Kninskoj operaciji sudjelovale su 3. i 4. dalmatinska brigada 9. divizije. U borbama za Knin 9. divizija ubila je 130 i zarobila 334 vojnika.⁷⁴

Kninsku operaciju moguće je podijeliti na četiri faze.⁷⁵

1. faza (7.-15.11.1944.):

20. divizija trebala je napadati iz smjera Vrlike i zauzeti grad. Zadatak 26. divizije bio je napasti hrvatske i njemačke postrojbe s juga i presjeći ih u području Promine i Kosova, a 19. divizije onemogućiti povlačenje hrvatskih i njemačkih postrojbi iz Knina cestom preko Pađena i Zrmanje na sjever. 9. divizija trebala je osiguravati napad na Knin iz smjera Tomislavgrada i djelovati prema Širokom Brijegu. Štab 8. korpusa nalazio se u Drnišu.⁷⁶ Napad je započeo 7. studenog, ali 8. studenog dijelovi 373. legionarske⁷⁷ i 264. divizije odbacili su snage 20. divizije NOV-e zbog čega su partizanske postrojbe morale biti pregrupirane. Postrojbe 20. divizije povukle su se 13./14. studenog na područje Kijeva i Vrlike, a na bojištu je ostavljena 8. brigada.

2. faza (25.-28.11.1944.):

Prema zamisli Štaba 8. korpusa trebalo je frontalnim napadom s juga, iz smjera Drniša, probiti hrvatsko-njemačku obranu, a napadima iz smjera Vrlike, Dinare, Benkovca i Kistanja hrvatske i njemačke postrojbe odsjeći

73 Prema naredbi Štaba korpusa od 23. studenog 1944. Šalov, M. *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1980., 231.

74 HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 34, Istorija IX. udarne divizije.

75 *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 282-285

76 U Drnišu se nalazio i Štab 26. divizije. VIII. *dalmatinski korpus NOV Hrvatske*, 50.

77 373. legionarska divizija, poznatija kao „Tigar“, osnovana je početkom siječnja 1943. godine. Zapovjedni kadar činili su Nijemci. Brojno stanje iznosilo je 13-16 tisuća vojnika. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 229. Opširnije o Tigar-diviziji vidi Franz Schraml, *Hrvatsko ratište*, Zaprešić: Brkić i sin, 1993., 137-199.

od zaleđa, okružiti i uništiti. 19. divizija trebala je zauzeti komunikaciju Knin-Zrmanja i presjeći vezu postrojbi u Kninu sa zaleđem u Lici. Zadatak 20. divizije bio je ovladati vanjskom obranom Knina iz smjera istoka i sjevera, a 26. divizija frontalno napasti grad s juga i hrvatske i njemačke postrojbe odgurnuti prema sjeveru gdje bi ih dočekale brigade 19. i 20. divizije te grupa posebno formiranih bataljuna pod zapovjedništvom Joše Durbabe.⁷⁸

78 Kvesić, S. *Dalmacija u NOB-i*, Zagreb: Lykos, 1960., 715.

Jošo Durbaba Jovanov rođen je 14. travnja 1920. u siromašnoj seljačkoj porodici u selu Kovačiću, općina Knin, Hrvatska. Godine 1936. kao fizički radnik zaposlio se na Unskoj pruzi. Na tom radu je proveo dvije godine i postao član URSS-ovih sindikata, sudjelujući u štrajkovima.

U travanjskom ratu 1941. godine Durbaba je kao dobrovoljac stupio u 54. pješadijski puk koji je iz Knina upućen na Zadarski front. Sudjelovao je u borbi koju su dijelovi puka vodili s Talijanima kod sela Očestova i Staroj Straži. Prilikom raspadanja vojske izbjegao je zarobljavanje i s pedesetak ljudi pod oružjem vratio se u Kovačić. Već 1. kolovoza 1941. sudjelovao je u ustanku u selu Polači, oko Knina i Strmice.

U siječnju 1942. postaje zapovjednik Kninske partizanske čete na čijem je formiranju radio po direktivi Partije. U lipnju 1942. formiranjem 2. dalmatinske brigade Jošo Durbaba je postavljen za zapovjednika 3. čete 2. bataljona. Tada je primljen u članstvo KPJ. Poslije nekoliko uspješnih borbi u studenom 1942. postavljen je za komandanta 2. bataljona. Krajem 1942. upućen je u Kninsku krajinu sa zadatkom da radi na formiranju partizanskih jedinica. Osniva Kninski partizanski bataljon i postaje njegovim zapovjednikom. 1943. godine Kninski bataljon ulazi u sastav 5. dalmatinske brigade i sudjeluje u borbama u dolini Neretve.

Poslije rasformiranja 3. dalmatinske brigade, na Sutjesci 7. lipnja njezin 2. bataljon s Jošom Durbabom došao je u sastav 2. dalmatinske brigade.

Početak ožujka 1944. godine, 2. dalmatinska vodila je borbu protiv Nijemaca i četnika oko Dragalja i Crnogorskog Grahova.

U lipnju 1944. Jošo Durbaba upućen je iz Crne Gore u 8. dalmatinski korpus i tamo raspoređen za zapovjednika Kninskog partizanskog odreda sa tri bataljona. Kasnije je bio i zamjenik komandanta brigade i istakao se u završnim operacijama za oslobođenje, osobito u borbama za Sušak i Rijeku.

Po završetku rata Durbaba je ostao u Armiji kao aktivni oficir. Završio je Vojnu akademiju. Položio ispit za čin pukovnika. Bio je na dužnosti zapovjednika puka i brigade. U rezervu je preveden u čin general-majora. Bio je predsjednik općinskog SUBNOR-a Knin, član predsjedništva SUBNOR-a za Dalmaciju, član saveznog odbora SUBNOR-a Jugoslavije, član Komiteta SK općine Knin i zastupnik u Saboru SR Hrvatske.

Za narodnog heroja proglašen je 27. studenog 1953. godine. Izvor: http://www.znaci.net/00001/10_67.htm.

3. i 4. brigada 9. divizije nalazile su se u području Golinjeno-Podhum-Guber-Sajkovići i predstavljale su korpusnu rezervu. Tenkovska polubrigada podržavala je napad 26. i 19. divizije. Za početak napada 20. divizije određen je 25. studenoga, a 26. i 19. divizije 26. studenoga. U borbama između 26. i 28. studenog postrojbe 20. divizije⁷⁹ presjekle su smjer Knin-Bosansko Grahovo do sela Strmice, izbile u područje Golubića i sa sjevera ugrozile Knin. Istovremeno je 26. divizija, zauzimanjem Kupresa i Bulajuše, ugrozila obranu grada s južne strane. Zapadno od grada, 19. divizija izbila je u neposrednu blizinu ceste Knin-Gračac, ali su njemačke postrojbe uspjele odbiti napad. Štab 15. brdskog armijskog korpusa iz Like je hitno prebacio u Pađene 847. puk 392. legionarske divizije sa zadatkom da pojača obranu Knina.

3. faza (29.11.-4.12.1944.):

Tijekom 29. i 30. studenog Nijemci su bezuspješno pokušavali vratiti izgubljene položaje. Naročito jak pritisak morala je izdržati 19. divizija na cesti Pađene-Kravliji most. 30. studenog Nijemci su suzbijeni na uži prostor Knina zadržavši slobodan koridor prema Gračacu širok 3-4 km. Štab 8. korpusa u borbu je uveo 12. brigadu 26. divizije⁸⁰ i 3. brigadu 9. divizije čije su postrojbe razmještene na sljedeći način: 2. bataljun u Vrpolje, 3. bataljun u selo Plavšići, 4. u Kesiće (zaselak Golubića) i 5. bataljun u zaselak Dragashi (Golubić). U Vrpolju je 2. bataljun smijenio 1. bataljun 10. brigade 20. divizije. Brigada je privremeno stavljena pod zapovjedništvo 20. divizije sa zadatkom zatvaranja komunikacije Knin-Strmica. Prvom bataljunu naređeno je zauzimanje položaja kod zaseoka Aćimovići, a 2. bataljun rušenje mosta kod Mrđanove česme i miniranje ceste.

1. i 2. prosinca 20. divizija prodrla je do ceste Knin-Gračac, a 19. divizija probila je njemačku obranu kod Oćestova. Noću 2./3. prosinca po-

79 9. brigada 20. divizija bila je potpomognuta Vrličko-dinarskim partizanskim odredom. *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 207.

80 12. brigada do tog je trenutka boravila u Drnišu. 30. studenog 1944. 1., 3. i 4. bataljun 12. brigade kreću iz Drniša u Oklaj sa zadatkom da 1. prosinca započnu napad smjerom Dujakovići-Milošević-Šeat, probiju njemačku obranu i otvore put u Knin. Ispred 12. brigade nalazila se glavnina njemačkog 892. puka 264. divizije, te pojedine četničke skupine. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 132-133. U borbama za Knin pripadnici 12. brigade ubili su 483, a zarobili 570 vojnika. Isto, 138.

strojbe 26. divizije (dijelovi 1. te 3. i 4. bataljun 12. brigade⁸¹) prve su ušle su u Knin, a zapovjednik 2. bataljuna 3. brigade 9. divizije Dušan Romac odlučio je krenuti prema samom Kninu, prikupio čete i upao u groblje. 2. bataljun zadržao se u Kninu sve do poslije podne 3. prosinca kada kreće prema Plavnu. Kod prijelaza rijeke Butušnice i na padinama Žagrovića bataljuna je uspjelo presjeći i odvojiti njemačka vozila i komoru, te je nastavio gonjenje njemačkih postrojbi prema Staroj Straži. Za vrijeme borbi u Kninu bataljun je zarobio 247 Talijana, 14 Nijemaca i 5 četnika.⁸² U blizini željezničke postaje Stara Straža bataljun je napao kolonu od 150 vozila, 15 kamiona, 10 motocikala, 40 dvokolica i 6 topova, koja je uništena. U borbama kod Stare Straže sudjelovao je i 4. bataljun 3. brigade, koji se ondje zadržao do 6. prosinca 1944.⁸³ 4. brigada 9. divizije⁸⁴ stigla je 3. prosinca 1944. u Golubić, a njezin je zadatak bio preko Plavna izbiti u područje izvorišnog dijela rijeke Zrmanje i presjeći odstupnicu njemačkim postrojbama koje su se povlačile. 4. prosinca izbili su 2.⁸⁵ i 3.⁸⁶ bataljun na desno krilo 3. brigade koja je kod Bendera vodila borbe s njemačkim postrojbama koje su se od Žagrovića pokušale probiti na sjeverozapad. 5. prosinca njemačke postrojbe su se našle priklještene između Palanke i Zrmanjskog klanca. U operativni dnevnik 9. divizije upisano je da su 3. i 4. brigada 4. prosinca ubile 350, a zarobile 400 njemačkih vojnika.⁸⁷ Nijemci su se počeli povlačiti prema Zrmanjskom Vrelu, pa su brigade 9. divizije počele s likvidacijom tih postrojbi. Štab brigade i brigadno previjalište smjestili su se u zaseoku Budimir kamo je trebalo slati i sve zarobljenike.⁸⁸ Tijekom 5. i 6. prosinca bataljuni 3. i 4. brigade zarobile su više stotina vojnika.

81 Prema Gizdiću u Knin su prve ušle 1. i 11. brigada 26. divizije. *Dalmacija 1944-1945*, 757. Ostali izvori navode da se radilo o 1. i 12. brigadi. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 134. Rako i Družijanić ističu da su u Knin ušli 2. i 4. bataljun 11. dalmatinske brigade koji su odmah nastavili kretanje prema selima Dundar i Bradaši. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 254.

82 Šalov, M. *Treća dalmatinska brigada*, Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 1988., 387.

83 Isto, 392

84 Zapovjednik 4. brigade bio je Ivan Gaće.

85 Zapovjednik 2. bataljuna bio je Mijo Jerković.

86 Zamjenik zapovjednika 3. bataljuna bio je Stipe Knezović.

87 *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, 234.

88 Isto, 236.

Dijelovi 20. divizije prodrli su preko Kninskog polja s istočne strane u grad i spojili se s postrojbama 26. divizije⁸⁹. Istog dana, 3. prosinca, 19. divizija zauzela je Pađene⁹⁰ i Očestovo⁹¹ te se spojila s desnim krilom 20. divizije. Uz podršku Tenkovske polubrigade 19. divizija sprječavala je povlačenje njemačkih i hrvatskih postrojbi u smjeru Gračaca. 4. prosinca na komunikaciji Knin-Zrmanja u području Pađena, njemačke, četničke i hrvatske postrojbe bile su razbijene i zarobljene⁹². Riječ je o sljedećim postrojbama: 264. divizija, 383. ojačani puk 373. divizije, dijelovi 944. artiljerijskog puka, dijelovi 29. puka tvrđavskih pionira, 581. i 583. mornarički streljački bataljun, ostaci 6. i 7. ustaškog zdruga, 2. bojna 3. posadnog zdruga i Dinarska četnička oblast.⁹³

Nekoliko narednih dana 5. i 14. brigada 19. divizije i Tenkovska polubrigada iskoristile su za sređivanje, prikupljanje ratnog plijena i uništavanje manjih skupina vojnika, dok je 6. brigada nastavila napade u području Zrmanje.

Nakon pada Knina 8. korpus izbio je u područje Like i odbacio Nijemce na liniju Gospić-Bihac.

Štab 8. korpusa javio je 3. prosinca 1944. Glavnom štabu Hrvatske sljedeće: "Poslije višednevnih žestokih borbi naše snage noću 2. na 3. savladale su ogorčeni otpor neprijatelja, probile se kroz mnogobrojna minska polja i žičane prepreke i na juriš zauzele Knin, zadnje neprijateljsko uporište u Dalmaciji. Najveći dio neprijateljskih snaga je uništen ili zarobljen. Manji neprijateljski dijelovi u pokušaju bijega prema obruču nisu uspjeli i uništavaju se sjeverno od Knina. Zaplijenjene su velike količine oružja i drugog ratnog materijala.-3.XII.1944."⁹⁴

89 U središnjem dijelu Knina postrojbe 12. dalmatinske brigade spojile su se s 9. brigadom 20. divizije. Prva četa 3. bataljuna 12. brigade nastavila je kretanje prema Staroj Straži. Ostatak 3. bataljuna te 4. bataljun zadržani su u rezervi u Kninu. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 135.

90 Pađene su zauzele 14. brigada i dijelovi 5. brigade 19. divizije. *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 221.

91 Očestovo je zauzela 14. brigada 19. divizije. Isto, 219.

92 Gizdić ističe Pađene kao lokaciju najveće grobnice njemačkih i hrvatskih postrojbi. *Dalmacija 1944-1945*, 752.

93 *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 284.

94 *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 222.

4. faza (5.-9.12.1944.):

Poslije likvidacije okruženih njemačkih postrojbi na prostoru s. Žagrovići-Pađene, radi gonjenja njemačkih i hrvatskih postrojbi u smjeru Gračaca, upućene su 3. i 4. brigada 9. divizije iz korpusne rezerve i 6. brigada⁹⁵ 19. divizije ojačana jednim bataljunom 12. brigade i dvije baterije brdskih topova. Pod pritiskom tih snaga dijelovi 373. legionarske divizije, koji su u Zrmanji prihvatili ostatke kninske grupe, povukli su se tijekom 5. prosinca na sjever do sela Zrmanja Vrelo. Iduće noći 5./6. prosinca tu ih je napala 4. brigada 9. divizije, zauzela Zrmanja Vrelo, Marčetiće, Doljane i k. 615 i izbila pred Zrmanjski klanac, na kojemu su dijelovi 373. divizije organizirali obranu. Pretrpjevši znatne gubitke 8. prosinca, te pritisnuti s istoka, juga i zapada, te postrojbe odstupile su u smjeru Srba. Istog dana Kotarski komitet KPH Knin izvijestio je Okružni komitet KPH da „što se tiče Padjena i Otona tamo je zavladao veći strah pošto gomile mrtvih neprijateljskih lješeva leže nepokopane.“⁹⁶

Zauzimanjem Otrića 9. prosinca 1944. završena je posljednja faza Kninske operacije. Istog dana postrojbe 35. divizije 4. korpusa zauzele su Gračac i spojile se s 9. divizijom.

Njemačke postrojbe i vojska NDH pretrpjeli su u borbama krajem 1944. znatne gubitke. Povlačeći se iz Knina, Nijemci su u tunel⁹⁷ kod željezničke postaje Stara Straža sklonili oko 600⁹⁸ ranjenika i veću količinu streljiva. Jugoslavenska historiografija navodi da su uoči proboja minirali tunel i tako uništili i streljivo i ranjenike⁹⁹. Šimundić tvrdi da mu je iz više izvora potvrđeno da su tunel, koji su Nijemci pretvorili u bolnicu, minirali partizani, odnosno jedan partizanski kapetan čije ime nije uspio saznati.¹⁰⁰

95 6. brigada uništila je 4. prosinca 1944. oko 16 sati kod Bojanića skupinu od oko 350 njemačkih vojnika, uključujući 150 časnika i dočasnika. *Dalmacija 1944-1945*, 758.

96 HR HDA 1834, Okružni komitet KPH Knin, kut. 3, KP-312/3706.

97 Tunel je dug 225 metara (http://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%BDeljezni%C4%8Dki_tuneli_u_Hrvatskoj). Od Knina je udaljen oko 8 km.

98 Prema pisanju partizanskog tiska radilo se o 800 ranjenika. *Hrvatski smrtni put*, 278.

99 *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 284. Radošević, T. *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije (1.IX.-9.XII.1944.)*, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1965.

100 *Hrvatski smrtni put*, 278.

U borbama od noći 3./4. do 9. prosinca na komunikaciji Knin-Otrić Njemci su imali 842 poginula i 350 zarobljenih vojnika.¹⁰¹ 264. divizija bila je potpuno uništena. Sjeverno od Knina (kod Pađena) potpuno su uništeni 3. bataljun i Štab 383. puka 373. legionarske divizije, dok su 1. bataljun i štabske postrojbe te 847. puk 392 legionarske divizije pretrpjeli teške gubitke. 2. bataljun su uništile postrojbe 11. korpusa NOVJ 9. prosinca 1944. kod Gračaca.¹⁰² Borbena skupina „Cetina“, te 6. i 7. ustaški zdrug također su uništeni, a Dinarska četnička oblast uspjela se, uz manje gubitke, probiti prema Karlovcu.¹⁰³ Ukupni njemački i hrvatski gubici iznosili su 6 555 poginulih i 4 258 zarobljenih vojnika¹⁰⁴, a gubici 8. korpusa 677 poginulih, 2 439 ranjenih i 126 nestalih.¹⁰⁵

Prema izjavi jednog preživjelog pripadnika 373. divizije „zarobljavaju preživjelih teklo je bez formalnosti. Nije više bilo dugog brojanja.“¹⁰⁶

101 *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 285.

102 Isto, 285-286.

103 Šimundić navodni da je major Ivan Gaće (1913.-1979.), zapovjednik 4. dalmatinske brigade, pričao da je uoči bitke za Knin partizanskim postrojbama stigla posebna zapovijed da sa zarobljenim četnicima postupaju blago i uključuju ih u partizansku vojsku, te da su je se strogo držali. *Hrvatski smrtni put*, 279. Takvu mogućnost potvrđuje pismo Oblasnog komiteta KPH svim okružnim i divizijskim komitetima od 8. studenog 1944. u kojemu se kao drugi zadatak organizacija NOP ističe odnos prema mačkovcima i četnicima: „Četničke prvake treba da najenergičnije raskrinkavamo, a u isto vrijeme treba da se borimo da narod koji je pod njihovim utjecajem, kao i one koji su silom mobilizirani u njihove redove, pridobivenom za JNOF, i da se oni osjete potpuno ravnopravnima s ostalima.“ *Dalmacija 1944-1945*, 715-716. Gizdić dalje navodi da se 4. prosinca 1944. u Drnišu sastao s članovima Okružnog NOO-a radi dogovora o radu narodnooslobodilačkih odbora. Prvi zadatak bio je prikupiti razasute četničke ostatke i uputiti ih u partizanske postrojbe. „Njihovo uključivanje u našu vojsku treba borcima i narodu pravilno objasniti...Treba se založiti da se onaj dio svijeta koji se u toku rata kolebao, pa i četnike pomagao, bilo iz straha ili iz neobaviještenosti, pridobije za JNOF.“ *Dalmacija 1944-1945*, 752-753.

104 VIII. *dalmatinski korpus NOV Hrvatske*, 54. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 257.

Fra Ante Čavka navodi brojku iz partizanskog tiska od 3000 zarobljenika, no Šimundić je smatra pretjeranom. *Hrvatski smrtni put*, 278. Drugi izvori spominju brojku od 6 555 mrtvih i ranjenih te 4 758 zarobljenih. *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 224.

105 *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945*, 286.

106 *Hrvatsko ratište*, 185.

Brojni pripadnici iste divizije te njemačke 264. divizije, koji su se prilikom povlačenja iz Knina okupljali u Budimiru, izvješćivali su o nedjelima i okrutnostima partizanskih postrojbi.¹⁰⁷ „Jednog Nijemca, koji je preživio Gračac“, izvješćuje nadvodnik von Hofe iz 392. divizije, „sreo sam 1946. u logoru Turanj kod Karlovca. Dok su Hrvati morali k partizanima, a djelomice su opet bježali, morali su Nijemci, oko 100-150 ljudi, tijekom dva tjedna svaki dan marširati u Korenicu. Neki su bili ubijeni. Kasnije su ljudi umirali od zaraze; u veljači 1945. nije gotovo više nitko od njih bio živ.“¹⁰⁸ Pouzdano se zna da je povlačenje iz Knina preživjela skupina od oko 200 ljudi pod zapovjedništvom divizijskog general-bojnika Windischa. Njima su se naknadno pridružili pojedinci koji su se također uspjeli spasiti, a koji su izvijestili da su partizani dana 4. ili 5. prosinca 1944. digli u zrak tunel u kojemu je privremeno, nakon što je premještena iz Knina, bila smještena vojna bolnica 264. divizije s oko 500-800¹⁰⁹, po drugim navodnima čak 2000 ranjenika, koji su likvidirani.¹¹⁰

O masovnim likvidacijama prilikom borbi kod Knina izvijestio je III. odsjek OZNE za Hrvatsku 13. travnja 1945. U izvješću poslanom komesaru Glavnog štaba Hrvatske ističe se da je „prilikom borbi kod Knina vojno-obavještajni oficir divizije...izjavio da tokom borbi za Knin dva dana nije mogao dobiti na saslušanje nijednog zarobljenika iako su jedinice zarobljavale u velikom broju. Na sektoru gdje se on nalazio kratkim su putem zarobljenici odvajani još za toka borbe par stotina metara na stranu i bez saslušanja strijeljani. Vjerojatno je njegov iskaz kojeg je nama lično dao pretjeran, ali bez sumnje ima takvih pojava u našim jedinicama. Navodno po njegovim riječima rezultat toga je bio da je neprijatelj to primijetio i da se uporno branio i tamo gdje bi inače njegov otpor bio popustio.“¹¹¹

Opunomoćstvo OZNE kninskog područja u izvješću od 31. prosinca 1944. ističe da se „nakon oslobodjenja Knina narod koji je bio izbjegao iz samog mjesta u okolna sela počeo odmah povraćati u sam Knin. Zapazila se u izvjesnim selima potištenost, što je pospješila i sama naša vojska

107 Isto, 185

108 Isto, 185

109 Prema Gizdiću radilo se o oko 300 ranjenika. *Dalmacija 1944-1945*, 758.

110 *Hrvatsko ratište*, 186.

111 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 5, 30/11.

sa svojim nepravilnim radom prema Narodu. Tako je bilo dosta primjera da naša vojska izbaciva iz stana obitelji govoreći im ‘vi ste svi banditi’... Dalje naše nepravilno hapšenje preko noći stvorilo je psihozu kod naroda, da se stvarno plaše naše vojske... Stanje bataljona N.O. nije najbolje. Štab bataljona nema najboljeg pregleda nad vojnicima radi raštrkanosti bataljona po terenu, pa vojnici bez nedovoljne kontrole rade dosta nepravilnosti bilo sa hapšenima bilo sa narodom. Ovo dolazi iz posljedice što su borci mladi i neiskusni, a naročito se to zapaža pri hapšenju i pretresu stanova. Dogodilo se slučajeva da im hapšenici pobjegnu pri samom hapšenju ili da im pobjegne neki sa samog streljanja. Dalje se dogodio jedan slučaj da su zatvorenike bez razloga tukli koji su bili sprovedjeni za Split.¹¹² 21. veljače 1945. Opunomoćstvo izvještava da „zarobljenički logor pod Komandom ovog područja ispod svake je kritike u kojem nema nikakvog reda više izgleda na mučilište nego na logor, zarobljenici nemaju pokrivala za spavanje, nemaju vatre, sobe su strašno nečiste i gužve, zarobljenici se ne peru niti umivaju, bolesni se ne odvajaju od zdravih itd. Logor kakav sada izgleda uopće nije za ljude. Na sve ovo mi smo uočavali komandu područja i prema istom nije ništa preduzela da bi se ovo popravilo. Mišljenje smo da bi trebalo o ovome povesti računa kako bi se mogla pravilnije iskoristiti radna snaga zarobljenika za obnovu naše zemlje, a u slučaju nadolaska neke Savezničke komisije ostavilo bi loš utisak i dojam o nama kao barbarima.“¹¹³

Dana 6. prosinca 1944. Glavni štab Hrvatske izrazio je priznanje i zahvalnost postrojbama 8. korpusa, a četiri dana kasnije korpus je dobio pohvalu Vrhovnog komandanta NOV i POJ u kojoj je pisalo: “U ovim bojama naročito su se istakle pešadijske, tenkovske i artiljerijske jedinice... Za istrajnost u ovim teškim borbama, za postignute uspehe i junačko držanje na bojnopolju pohvaljujem borce, podoficire, oficire i komesare jedinica 8. korpusa...”¹¹⁴ Istog dana Vrhovni je štab, preko Glavnog štaba Hrvatske poslao brzopjav Štabu 8. korpusa koja glasi: “Maršal Tito naređuje: Sa svim zarobljenicima ima se postupati po međunarodnim pravu. Za svako odstupanje od ovog i kršenje mojih naređenja najstrože ću postupati. Ratne

112 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 45, 30/87.

113 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 45, 30/87. Povjerenik OZN-e zarobljeničkog logora bio je Jovan Zec.

114 *Vojna istorija*, 472.

zločinca izvoditi pred vojni sud. Prijem naređenja potvrditi.¹¹⁵ Svojom naredbom od 10. prosinca 1944. Tito je pohvalio sve postrojbe 8. korpusa.¹¹⁶

U naredbi od 25. prosinca 1944. Glavnog štaba Hrvatske, koju potpisuje Ivan Gošnjak, ističe se da je „u dugotrajnim i upornim borbama s krupnim neprijateljskim jedinicama 8. korpus nanio neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu i oslobodio čitavu Dalmaciju. Za postignute izvanredne uspjehe, pokazanu vještinu, heorizam i izdržljivost na bojnopolju 8. korpusu dodjeljujemo naziv ‘UDARNI’.¹¹⁷ Istog dana 20. divizija je postala udarna.

RATNIZLOČINIPOČINJENINA KNINSKOM PODRUČJU

U zauzimanju Knina sudjelovale su gotovo sve postrojbe 8. korpusa, odnosno 35 000 vojnika u sljedećem sastavu:¹¹⁸

1. 19. divizija (5., 6. i 14. dalmatinska brigada),
2. 20. divizija (8., 9. i 10. dalmatinska brigada),
3. 26. divizija (1., 11. i 12. dalmatinska brigada te 3. prekomorska brigada),
4. 9. divizija (3. i 4. Brigada, u Kninskoj operaciji nisu sudjelovale 13. brigada koja je ostala kod Širokog Brijega i Mostara te 2. dalmatinska brigada koja je u sastav 9. divizije ušla tek 25. prosinca 1944.),
5. 1. tenkovska brigada,
6. artiljerijska grupa,
7. partizanski odredi: Dinarski, Drniški, Grahovsko-Peuljiski, Kninski¹¹⁹ i Vrlički,

115 *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 224. Napomena: Brzjav je stigao tek tri dana po zauzimanju Knina. Prema dostupnima podacima do tog je trenutka bio ubijen veći broj ranjenika i zarobljenika.

116 Isto, 226.

117 Isto, 226.

118 *VIII. dalmatinski korpus NOV Hrvatske*, 51-52.

119 Opunomoćeni oficir OZN-e Kninskog partizanskog odreda bio je Nikica Radić.

8. 1. eskadrila,
9. mornarica NOVJ.

Zbog koncentracije većeg broja postrojbi (čak 13 brigada) te nedostupnosti njihovih operativnih dnevnika, veoma je teško sa sigurnošću ustanoviti koje su postrojbe najvjerojatnije napravile pojedine zločine. Nakon ulaska partizanskih postrojbi u Knin, hrvatske i njemačke postrojbe bile su podijeljene u dvije skupine: jednu, znatno manju, koja se nije uspjela povući s jugoistočnog dijela bojišta i koju su 3. prosinca 1944. zarobile postrojbe 26. divizije¹²⁰, te drugu, koju je činila glavna ostataka 264. i 373. divizije, s velikim brojem ranjenika, u području Žagrovića. Osim u zatvoru u Drnišu, zarobljenici su smješteni i u kninski logor¹²¹. Šimundić tvrdi da su po kninskoj okolici, donekle i u samom Kninu, zarobljenici hrpimice strijeljani, te da su stratišta razbacana kojekuda zbog čega će trebati strpljenja i napora dok se sva ne otkriju i obilježe. Iz izjave više očevidaca može se zaključiti kako ih postoji najmanje pet.¹²²

Na temelju podataka iz dostupnih izvora je za pojedine događaje moguće zaključiti sljedeće:

1. Knin: 3. prosinca 1944. strijeljano 12 građana.

3. prosinca u Kninu se nalazio veći broj postrojbi 20. i 26. divizije te dio postrojbi 9. divizije zbog čega bez daljnjih istraživanja nije moguće sa sigurnošću ustanoviti počinitelje zločina.

HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 35, Izvješće III. sekcije OZN-e 8. korpusa, 5.10.1944, 30/65.

120 Gizdić navodi da je nakon povlačenja Nijemaca prema Staroj Straži i Pađenima u Kninu ostalo odsječeno oko 1200 njemačkih vojnika koji su se pokušali prebaciti preko Krke, no nisu uspjeli te su se predali. *Dalmacija 1944-1945*, 758. Drugi izvor spominje 1500 njemačkih vojnika i časnika koji su se u Kninu predali postrojbama 20. i 26. divizije. *Trogirski kraj u NOB-i 1941.-1945.*, 326. Postrojbe 11. dalmatinske brigade zarobile su u Kninu i pripadnike njemačke radne službe „Todt“, porijeklom Slovence. *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 254.

121 U kninskom logoru boravila su sredinom srpnja 1945. godine 564 njemačka zarobljenika. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, Dokumenti*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005., 198- 205.

122 *Hrvatski smrtni put*, 278.

Po oslobođenju Knina preselili su se Okružni komitet KPH i okružna OZNA iz Drniša u Knin, a Okružni NOO sa svojim odjelima ostao je i dalje i Drnišu jer se u Kninu zbog velike porušenosti grada nisu imali kamo smjestiti.¹²³ Nakon Kninske operacije Štab Osmog korpusa preselio se iz Kaštela u kninski hotel Grand.¹²⁴

Sačuvani dokumenti dokazuju da se nakon zauzimanja Knina u samom gradu nalazio Štab II. bataljuna 5. brigade I. hrvatske divizije KNOJ-a, čije su postrojbe bile raspoređene i na području Drniša i Kistanja. Jedan četa II. bataljuna osiguravala je zatvor OZNE, patrolirala gradom te uhićivala „izvjesna lica na zahtjev OZN-e“¹²⁵. Druga četa nalazila se u Drnišu gdje je osiguravala zatvor OZNE te rudnik u Siveriću, Unešić i Kljake. Treća četa raspoređena je na područje Kistanja, Ervenika, Pađena i Roškog slapa.

2. Knin, Ispod Spasa/Novo groblje Knin¹²⁶

Na ovoj lokaciji bilo je pokopano 12 žrtava uhićenih 3. prosinca 1944. U siječnju 1945. devet osoba osuđeno je pred vojnim sudom 8. korpusa smještenom u hotelu Grand u Kninu. Posmrtni ostaci preneseni su 1965. u zajedničku grobnicu zapadno od Gradskog groblja.

3. Knin, Njemačko vojno groblje¹²⁷

Na Njemačkom vojnom groblju pokopano je oko 800 njemačkih vojnika i hrvatskih legionara koji su poginuli tijekom 1943. i 1944. u borba-
ma u Lici, Bosni i sjevernoj Dalmaciji. Nakon pada Knina u zajedničku je grobnicu pokopano stotinjak vojnika stradalih u Kninu i okolici tijekom Kninske operacije.

4. Knin: Vrt vojne bolnice, likvidiran nepoznat broj ranjenika koji su pokopani u dvije masovne grobnice.

Prema izjavi svjedoka Zdenka Kučere (rođ. 24. siječnja 1926.) ranjenike su likvidirali pripadnici 5. dalmatinske brigade.¹²⁸

123 *Dalmacija 1944-1945*, 752.

124 Isto, 761.

125 HR HDA 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 49, 30/92.

126 HR HDA 1944, Komisija, kut. 537, Grobište Knin – Ispod Spasa.

127 HR HDA 1944, Komisija, kut. 537, Grobište Knin – Njemačko vojno groblje.

128 Uoči početka Kninske operacije u sastav 5. dalmatinske brigade ušao je Kninski

U izvješću Štaba 9. brigade od 8. prosinca 1944. piše da su njemačke i hrvatske postrojbe, zahvaljujući djelovanju 9. brigade, imale 4 poginula časnika i 308 dočasnika i vojnika, 904 ranjena dočasnika i vojnika, 238 zarobljenih časnika, dočasnika i vojnika, te da su u bolnici nađena 83 ranjenika i bolesnika¹²⁹ zbog čega se može zaključiti da su u kninsku bolnicu ušli ili njoj imali pristup pripadnici 9. dalmatinske brigade.

Franz Schraml, autor knjige *Hrvatsko ratište*, navodi da su „svi ranjeni pali partizanima u ruke, njih oko šest stotina¹³⁰. Jedan dio ostao je pri probodu opsade iz Knina u sanitetskim vozilima i bio prilikom povlačenja kao i sva vozila uništen. Drugi dio na trupnim ranarnicima predao je bojni liječnik, po krivičnim odredbama Ženevske konvencije, neprijatelju. Potom se pojavio jedan komesar: tko se god od ranjenih još mogao kretati, morao je van i bio vani, a ostatak u zgradi ‘likvidiran’. Jedan jedini preživjeli, koji se bacio u gomilu mrtvih, a kasnije se uspio probiti, izvijestio je o tome našeg stožernog liječnika.“¹³¹

5. Pađene¹³² i Žagrović: likvidiran nepoznat broj njemačkih i hrvatskih vojnika.

Širi prostor Pađena i Žagrovića zauzele su 5. i 14. brigada 19. divizije te 8. brigada 20. divizije¹³³. Nakon ulaska u kninska predgrađa postrojbe 20. i 26. divizije jednim su dijelom snaga pristupile čišćenju okruženog prostora, a drugim dijelom su gonile njemačke i hrvatske postrojbe prema Pađenima. Dana 3. prosinca 1944. 10. brigada 20. divizije priključila se

odred kao njezin 5. bataljun. *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 173.

129 *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 224

130 O 600 zarobljenih ranjenika pišu i Mirko Novović, Ante Kronja Čenčo, Bogdan Stupar i Vaso Đapić u knjizi „*Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*“, 373.

131 *Hrvatsko ratište*, 185.

132 Kod Pađena je uništen velik dio postrojbi 373. legionarske divizije. Isto, 184.

133 2. prosinca 1944. 14. brigada 19. divizije izvršila je prodor koji je doveo do spajanja njezinih postrojbi sa postrojbama 8. brigade, čime je hrvatskim i njemačkim postrojbama u Žagroviću presječena odstupnica prema Pađenima. *Osmo dalmatinska udarna brigada (šibenska)*, 145.

9. brigadi¹³⁴ 20. divizije i dijelovima 26. divizije u području Žagrovića¹³⁵ nastavljajući uništavati njemačke i hrvatske postrojbe koje su se povlačile prema Pađenima. Na području sela Dundari i Bradaši nalazili su se 2. i 4. bataljun 11. dalmatinske brigade 26. divizije. Prema podacima iz Operativnog dnevnika 2. bataljuna, na prostoru od Dundara do Stare Straže 3. prosinca 1944. ubijena su 83 njemačka vojnika, a zarobljeno 156¹³⁶. Krajem dana Štab 11. brigade naredio je 4. bataljunu da se povuče u Knin, a 2. bataljun zadržan je u selima Dundari i Bradaši radi prikupljanja ratnog plijena. Dana 5. prosinca 2. bataljun vraća se u Siverić gdje je ostao do 12. prosinca 1944. Dana 3. prosinca 1. i 5. bataljun 11. brigade razmješteni su u Topolju, a 3. je ostao u Crnogorcima¹³⁷. Koautori monografije „Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada“ ističu da nema potpunih podataka o broju zarobljenih i ubijenih vojnika na brigadnom bojištu, te da je brigada neposredno sudjelovanja u razbijanju ili uništenju dijelova 892. i 893. puka 264. divizije, dijelova 383. puka 373. legionarske divizije, četničkog dalmatinskog korpusa, nekoliko četničkih brigada, 1. i 2. bojne 7. ustaškog zdruga u Drnišu i ustaške „milicije“ na području Konjevrate-Drniš-Kosovo polje.¹³⁸

Istovremeno je 5. brigada 19. divizije nakon zauzimanja Kravljeg mosta usmjerila svoje napore k zauzimanju Pađena u suradnji s dijelom postrojbi 14. brigade 19. divizije. Preostale postrojbe 14. brigade napale su željezničku postaju Stara Straža i spriječile povlačenje njemačkih postrojbi prema selima Pađene i Radučić zarobivši veći broj vojnika. 10. brigada 20. divizije

134 Neprijateljsku kolonu koja se povlačila cestom Knin-Žagrović napadao je 1. bataljun 9. brigade. 3. prosinca Štab 20. divizije naredio je 9. brigadi da uputi još dva bataljuna radi „gonjenja i uništenja neprijatelja“. *Deveta dalmatinska (trogirski) udarna brigada*, 220. 1. bataljunu se pridružio 2. bataljun, no nisu pronađeni podaci o trećem bataljunu. *Trogirski kraj u NOB-i 1941.-1945.*, 326.

135 Krstić navodi da su neprijateljske postrojbe u području Žagrovića 3. prosinca 1944. napadale: 8. i 10. brigada te dva bataljuna 9. brigade 20. divizije, zatim dijelovi 26. divizije, 14. brigada s dijelovima 5. brigade 19. divizije te dijelovi 1. tenkovske brigade. *Deveta dalmatinska (trogirski) udarna brigada*, 221. Anić tvrdi da je u borbama kod Žagrovića sudjelovao 1. bataljun 12. brigade 26. divizije. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 135.

136 *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 255.

137 Isto, 255.

138 Isto, 257.

također je napala u smjeru željezničke postaje Stara Straža radi čega su Nijemci navodno minirali tunel i pobili svoje ranjenike.¹³⁹

U borbama kod Stare Straže sudjelovali su i 2. i 4. bataljun 3. dalmatinske brigade 9. divizije. O sudjelovanju 3. brigade u borbama kod Žagrovića i „uništavanju žive sile“ kod željezničke postaje Stara Straža izvijestio je Štab 9. divizije u izvješću poslanom Štabu 8. korpusa 12. prosinca 1944.¹⁴⁰ Zamjenik zapovjednika 4. bataljuna bio je Nedo Stanić (koji je tom prilikom ranjen, a od zadobivene rane kasnije je umro), a pomoćnik političkog komesara Jadran Viculin. U borbi se istakao i zapovjednik 1. čete Nikola Vladović. Kod tunela Stara Straža zamjenik zapovjednika 3. čete Ivan Maić i mitraljezac Marinko-Mato Radoš približili su se ulazu u tunel i pozvali na predaju. Nijemci su odgovorili vatrom, a kad je Maić bacio svežanj od nekoliko bombi, njemački su se mitraljesci dali u bijeg, a istovremeno je u unutrašnjosti tunela odjeknula eksplozija¹⁴¹. Opis događaja ne odgovara opisu Hansa Burkhearta tada na dužnosti političkog instruktora Centralnog odbora njemačkih ratnih zarobljenika u Jugoslaviji za područje Dalmacije. On je 11. travnja 1946. podnio prvo izvješće o tom događaju tadašnjem šefu IX. odjeljenja MUP-a pukovniku Dimitriju V. Georgijeviću, po čijem je nalogu u ožujku 1947. obavljeno razgledavanje tunela Stara Straža. Burkheart je za organizaciju i likvidaciju ranjenika optužio njemačke časnike¹⁴². Jugoslavenska historiografija ističe da je malo vjerojatna mogućnost da je eksploziju izazvao neki zalutali metak¹⁴³. Krstić navodi da je na području Stare Straže zarobljen veći broj „neprijateljskih“ vojnika.¹⁴⁴

Iz dostupnih podataka može se zaključiti da su na prostoru tunela Stara Straža u kojemu su pobijeni njemački ranjenici djelovale 14. brigada 19. Divizije, 8. i 10. brigada 20. divizije, 1. tenkovska brigada, 4. bataljun 12. brigade 26. divizije¹⁴⁵ te 2. i 4. bataljun 3. brigade 9. divizije, a na području

139 *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 178-181.

140 HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 8, 198/44.

141 *Treća dalmatinska brigada*, 389.

142 HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 47, P-NJG-47/2-1.

143 *Osma dalmatinska udarna brigada (šibenska)*, 146.

144 *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 222.

145 4. bataljun 12. brigade krenuo je iz Knina prema Staroj Straži predvečer 4. prosinca 1944., a u Knin se vratio tijekom noći. Pojedine postrojbe 12. brigade već su 4.

Pađena i Žagrovića 5. i 14. brigada 19. divizije, 9. i 10. brigada 20. divizije te dijelovi 26. divizije. Borbe oko Pađena trajale su i 4. prosinca 1944., a povlačenje njemačkih postrojbi sprječavale su 5. i 6. brigada 19. divizije. Istog je dana zarobljen veći broj vojnika i časnika. Tijekom Kninske operacije 19. divizija¹⁴⁶ zarobila je ukupno 928 vojnika, dočasnika i časnika.¹⁴⁷

Deveta divizija i 6. brigada 19. divizije nastavile su borbe 5., 6. i 7. prosinca duž komunikacije Knin-Gračac i Knin-Srb pa najvjerojatnije nisu sudjelovale u likvidacijama u Knin odmah nakon zauzimanja grada.¹⁴⁸

6. Kovačić – Pržine: Kunčevića glavica, likvidirano je oko 50 zarobljenih hrvatskih i njemačkih ranjenika te civila.

Uoči zauzimanja Knina područje Kovačića napadale su postrojbe 20. divizije te 11. dalmatinske brigada 26. divizije.

7. Vrbnik: Petkušića Draga

7. prosinca 1944. kod Petkušića strijeljano je i u jame zakopano tridesetak vojnika i civila uhićenih nakon ulaska partizana u Knin. Istog dana u Kninu i okolici nalazile su se gotovo sve postrojbe 8. korpusa zbog čega nije moguće sa sigurnošću navesti vjerojatne počinitelje zločina. S obzirom na to da su postrojbe 11. dalmatinske brigade krenule iz Knina prema Drnišu¹⁴⁹ 5./6. prosinca 1944., isključuje se mogućnost da su mogle sudjelovati u zločinima počinjenima na kninskom području nakon tog nadnevka.

Uoči zauzimanja Knina područje Kovačića napadale su postrojbe 26. divizije odnosno 12. dalmatinske brigada.

8. Ervenik, Jama Bezdanka

prosinca krenule natrag u Drniš. *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 135.

146 Nakon završetka Kninske operacije 19. divizija razmještena je na područje Zadra, Benkovca i Šibenika. *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 184.

147 Isto, 182.

148 Isto, 182.

149 Sve postrojbe 11. dalmatinske brigade odmarale su se na području Drniš-Siverić-Badanj od 6. do 12. prosinca 1944. HR DAS 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 6, Operativni dnevnik Štaba 11. brigade.

U studenom 1944. u jamu je bačeno osam hrvatskih civila. Svjedok Grcić (ime nepoznato) izjavio je da su zločin počinili: Slavko Andabaka (Ulica sv. Mateja 47, Zagreb), Dane Košpirić – šef zatvora (Split 3), Jole Žarković (bolnica Vrapče, Zagreb), Veljko Kovačević (Drniš), Korina Čavka (Drniš), Nikola Kujundžić (Zadar) i Joso Čulina (hotel „Zenta“, Split). Podaci o počiniteljima preuzeti su iz zabilješki Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava nastalih 1997. godine¹⁵⁰

9. Ervenik, kod crkve Sv. Mihovila

1944. i 1945. godine kod crkve je likvidiran nepoznat broj hrvatskih civila. Dana 5. i 6.11.1944. iz Drniša su navodno odvedeni civili koji su ubijeni kod crkve sv. Mihovila.

Istovremeno u Drnišu se nalazio Štab 8. korpusa¹⁵¹. Nakon zauzimanja Drniša partizani su u grad preselili kninska okružna rukovodstva koja su se dotad nalazila u Mokrom Polju odnosno Erveniku.¹⁵² Točan datum tog događaja zasad nije pronađen. Potkraj studenog 1944. postrojbe 19. divizije napale su Knin upravo iz smjera Ervenika¹⁵³, pa se može pretpostaviti da bi one mogle biti povezane sa zločinima počinjenima na tome području.

10. Jama Mratovo¹⁵⁴

O zločinima počinjenima tijekom Kninske operacije i neposredno nakon nje izvijestila su i partijski tijela. Okružni komitet KPH Knin obavijestio je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju 23. prosinca 1944. da su „pogoršavanju političke situacije pridonijeli i postupci Ozne odmah poslije oslobodjenja ovih krajeva. Premda je naše mišljenje bilo da se ograniči strijeljanje, a naročito tajno, koje u stvari izgleda kao nestajanje, po direktivi druga

150 HR HDA 1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 537.

151 Gizdić navodi da se nakon Kninske operacije Štab 8. korpusa preselio iz Kaštela u Knin. *Dalmacija 1944-1945*, 761.

152 Isto, 709.

153 Isto, 742

154 Božičević, S. *Jame (kao) grobnice*, Zagreb: Azur Journal, 1991., 40, 75. Podaci o jami su kontradiktorni, no navodno se radi o grobnici žrtava hrvatske i srpske nacionalnosti. Navodno je riječ o oko 400 žrtava ubijenih nakon pada Knina potkraj 1944. te Mostara i Širokog Brijega u veljači 1945. HR HDA 1944, Komisija, kut. 537, Grobište Mratovo.

Slavka Jelića /iz Ozne VIII. korpusa/ ubijeno je tajno preko 120 sa drniškog kotara. Već je narod o tome nešto doznao, interesira se, a mi smo govorili da su gornji otišli na prisilni rad. Iz ovoga što smo gore naveli vidi se da se politička situacija, popravljena, dolaskom naše vojske, poslije pogoršala radi nepravilnosti nas samih. Baš te nepravilnosti učinjene sa strane naših drugova uslovili su izvjesno razočaranje i nezadovoljstvo na našem okrugu / naročito drniški kotar/, kao i nepovjerenje Srba i Hrvata, ... Isto tako smo donijeli zaključak da se poslije 15.I.1945.g. pridje konfiskaciji imanja onima koji se ne jave našim vlastima i onima koji su otišli sa neprijateljem.¹⁵⁵ Dušan Vuković, pripadnik 8. brigade 20. divizije, posvjedočio je da „smo u Kninu zatekli i zarobili izvjestan broj Nijemaca, ustaša i domobrana te veći broj četnika pripadnika četničke divizije „Dinara“, kojom je zapovijedao vojvoda Momčilo Đujić. Likvidiranje je poduzimano u skupinama po 50 do 100, a ekipe koje su vršile likvidiranje su se mijenjale. Knin mi je ostao dobro poznat pa mogu točno da odredim mjesto na kojem su se ta zlodjela dešavala. Iznad Knina se nalazi na udaljenosti od dva kilometra od centra na gradskoj periferiji, mjesto zvano Borići. U te rupe su naši odredi bacali zarobljenike. Bili su povezani čvrsto telefonskom žicom jedan za drugog, tako da je dosta bilo rafalnom paljbom usmrtiti prvu desetinu a onda su i drugi padali za njima živi u jame. Odozgor se je ta gomila zasipala intezivnom paljbom iz automatskih oružja i bacane su ručne granate. U Borićima su kopane rupe. Major Marinković, šef vojnog područja u Kninu je određivao skupine u jame. Nijemci su bili prethodno prisiljeni da kopaju jame. Mene kao dijete su također nudili da strijeljam zarobljenike, no uzevši u ruke teški njemački mitraljez “Šarac” pokleknuo sam pod njegovom težinom i nisam bio u stanju da ispalim smrtonosni rafal na poredane zarobljenike. Bilo je vrlo dramatičnih scena: neki su vikali da nisu ništa krivi no to im nije pomoglo jer milosti nije bilo ni za koga. Koliko sam vidio moja jedinica je mogla ustrijeliti oko 700 do 1.000 četnika, oko 700 hrvatskih vojnika i preko 1.500 Njemaca. Talijana je nađeno vrlo malo, njih desetak, koji su ostali u službi Njemaca, oni su također ubijeni. Jedna cijela talijanska jedinica je uvrštena u partizanske odrede, jer se prethodno predala. No držani su uvijek dobro na oku, jer im se nije vjerovalo... Mnogo se prakticiralo i slijedeće: pojedinci su odvođeni na stranu i onda bi im se pripucalo u leđa, tvrdeći da su pokušali bježati te da su ubijeni na bjegstvu. Jedan dio starijih boraca nije se rado javljao za likvidiranja no na izričitu

155 HR HDA 1220, CK SKH, Ratno gradivo, kut. 13, KP-41/2806.

želju komesara i komandanta su ipak išli. Nama su objašnjavali političke razloge likvidiranja, tvrdeći da se radi o vojnicima koji su teško ogreznuli u krv nedužnog stanovništva i za koje nema više mogućnosti preodgoja ili popravljanja.¹⁵⁶

O situaciji u Dalmaciji potkraj 1944. svjedoči i izvješće Drage Desputa, člana Sudskog odsjeka Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske upućeno Centralnom komitetu KPH u kojemu se navodi da je tijekom boravka u Dalmaciji zapazio „stanovitu nepravilnosti“ te ističe da mu je „povjerenik OZN-e za kninski sektor drug Ilija, izjavio.. da su oni dobili direktivu, da prilikom oslobađanja uhapse što više ljudi, jedan dio od tih, koji ispunjavaju potrebne uslove, likvidiraju, a ostali dio puste na slobodu. – U duhu te direktive od Dubrovnika – Knina pa do Zadra likvidiran je stanovit broj ljudi.Od likvidiranih jedan su dio domaći ljudi, a jedan dio zarobljenici naši državljani, koji su bili u zarobljeničkim logorima. Za jedan dio likvidiranih zatraženo je od naših vojnih sudova da se izrade presude u svrhu objavljivanja, što je i učinjeno. Kod sprovođenja navedene direktive sa strane drugova, koji su je samo sprovodili, učinjeno je krupnih pogrešaka. Prvo, sve je radjeno vrlo nekonzpirativno. Tako su na primjer iz zatvora i zarobljeničkog logora u Splitu odvođeni zatvorenici i zarobljenici u kamionima u grupama različitog broja sa izjavom, da idu u vojsku. ... s druge strane, kad su porodice likvidiranih počele obilaziti naše jedinice tražeći svoje članove i razumje se nisu ih mogli pronaći, brzo im je postalo jasno što se s njima desilo...sama justifikacija likvidiranih vršena je bez potrebne opreznosti na vrlo nezgodan način, što kao primjer navodimo slučaj, gdje je jedna grupa iz Drniša strijeljana i bačena u jame a da svi iz te grupe nisu bili ni do kraja ubijeni tako, da su iz jame vikali –majku vam vašu ubijte me do kraja... Koliki je broj likvidiranih nije poznato. Ali on po mom mišljenju nije prevelik, što više on je na nekim sektorima mnogo premalen...Mišljenja sam da je uzrok tako malog broja likvidiranih baš u načinu sprovođenja date direktive, jer je uslijed toga javnost za istu vrlo brzo saznala, te se je osjetila reakcija javnog mišljenja... Pod kraj studenog mjeseca prošle godine organima odsjeka za zaštitu naroda izdata je nova direktiva po kojoj oni više nemaju ovlaštenje da vrše likvidaciju bez

156 Prcela, J.I. *Hrvatski holokaust II.*, Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo, 2005., Dokument LXVII., 438-443. Preslik originalne izjave Dušana Vukovića nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća, 7.1.

suda,osim naročitih izuzetaka. Usprkos toga na nekim sektorima organi OZN-e nisu se te direktive pridržavali. Navodim slučaj u Sinju... ili slučaj u Kninu gdje je tamošnja OZN-a iza dobivene nove direktive likvidirala najprije 13, a poslije 1 osobu, sve iz Knina i okolice Knina, a htjela je likvidirati i još 17 zarobljenika naših državljana, koji su u većini služili u ‘tigar’ diviziji, a da ih prije toga nisu uopće saslušali pa ni ispitali najosnovnije podatke...¹⁵⁷ Na sastanku CK KPH održanom 7.prosinca 1944. spomenuto je da se „u Dalmaciji u posljednje vrijeme išlo u dvije krajnosti. Dok se s jedne strane streljalo više katoličkih popova /oko 20/, s druge strane mnogim popovima je dozvoljeno da udju u odbore JNOF-e“.¹⁵⁸

ZAKLJUČAK

Kninska operacija obilježila je kraj vojnih operacija na području Dalmacije. Tijekom tih borbenih djelovanja smrtno je stradao velik broj vojnika na objema stranama, a pojedine njemačke i hrvatske postrojbe potpuno su uništene. Iako se ukupan broj zarobljenih odnosno onih koji su nakon zarobljavanja likvidirani ne može sa sigurnošću utvrditi, dostupni dokumenti dokazuju da su u likvidacijama sudjelovale postrojbe 8. dalmatinskog korpusa, OZNE i Korpusa Narodne Obrane Jugoslavije, a s njima su upoznata bila i partijska tijela.

157 HR HDA 1220, CK SKH; Ratno gradivo, kut. 13, KP-42/2842. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 56-61.

158 HR HDA 1220, CK SKH; Ratno gradivo, kut. 13, KP-41/2777.

*KNIN OPERATION AND THE 8TH DALMATIAN
CORPS WAR CRIMES*

Blanka Matković

Original scientific paper

Mažuranićevo šetalište 63, 21000 Split

The article describes the development of Knin operation, the largest military operation lead on the territory of Dalmatia during World War II, in which during November and December 1944 most units of the 8th corps took part. Military operations in the territory of Šibenik, Zadar and Drniš at the beginning of November 1944 represent the early stage of Knin operation. During these actions greater number of military and civil persons were liquidated without trial, and part of them were mobilized into partisan forces. With no further research and digging it is not possible to tell with certainty the number of victims in the stated territory, but the available figures indicate that it might be the case of a few hundred, maybe a thousand of Croatian military forces and Wehrmacht members.

Key words: World War II, Dalmatia, Knin operation, 8th corps, war crimes